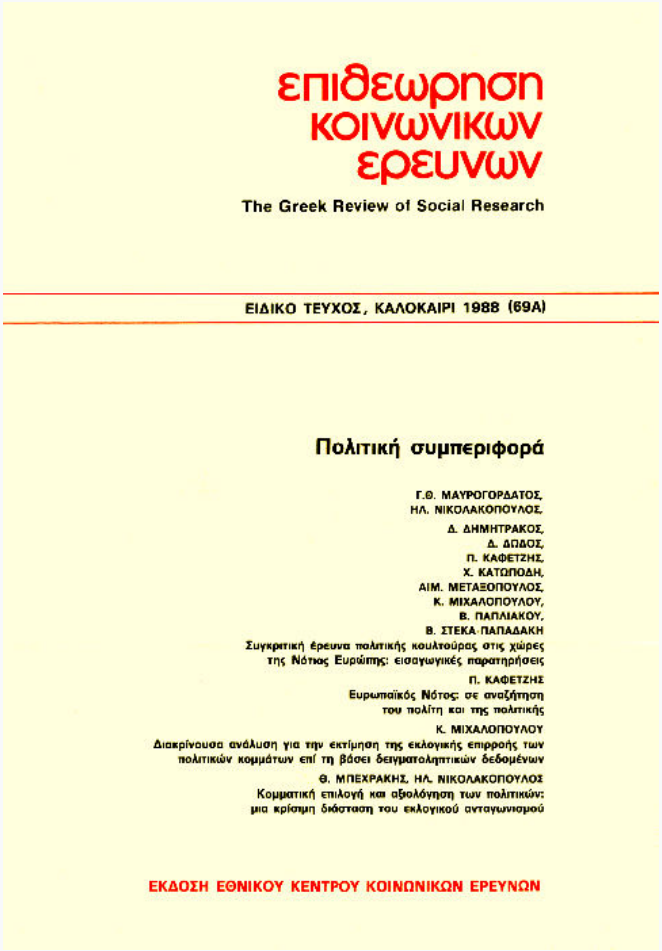
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 69 (1988)

69, Α: Ειδικό τεύχος: Πολιτική συμπεριφορά

Κομματική επιλογή και αξιολόγηση των πολιτικών: μια κρίσιμη διάσταση του εκλογικού ανταγωνισμού

Θ. Μπεχράκης, Ηλ. Νικολακόπουλος

doi: 10.12681/grsr.9905

Copyright © 1988, Θ. Μπεχράκης, Ηλ. Νικολακόπουλος

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Μπεχράκης Θ., & Νικολακόπουλος Η. (1988). Κομματική επιλογή και αξιολόγηση των πολιτικών: μια κρίσιμη διάσταση του εκλογικού ανταγωνισμού. *The Greek Review of Social Research*, *69*, 82–122. https://doi.org/10.12681/grsr.9905

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 28/03/2024 16:21:10

Θ. Μπεχράκης - Ηλ. Νικολακόπουλος**

ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ: ΜΙΑ ΚΡΙΣΙΜΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Η συγκριτική αξιολόγηση των πολιτικών ηγετών, σε συνδυασμό και αντιπαραβολή με τις καθαυτό κομματικές επιλογές, συνιστά ένα κρίσιμο αντικείμενο της πολιτικής ανάλυσης με άμεσες θεωρητικές αλλά και προφανείς πρακτικές προεκτάσεις. Όλες οι προσεγγίσεις της πολιτικής συμπεριφοράς, και ειδικότερα της εκλογικής, ανεξάρτητα από τη θεωρητική τους αφετηρία, αποδίδουν πάντα ιδιαίτερη σημασία στις επιπτώσεις που έχει η εικόνα και η δημοτικότητα των πολιτικών για τη διαμόρφωση των επιλογών του εκλογικού σώματος. Η εικόνα των υποψηφίων, μαζί με τα διακυβεύματα της συγκεκριμένης εκλογικής αναμέτρησης, αποτελούν συστατικά στοιχεία της εκλογικής «προσφοράς» και θεωρούνται οι σημαντικότεροι παράγοντες που προσδιορίζουν την πολιτική συγκυρία· κατ' επέκταση, μπορεί να επηρεάσουν τις επιλογές του εκλογικού σώματος, διαφοροποιώντας τες, ενδεχομένως, από τις παγιωμένες «κομματικές ταυτίσεις», οι οποίες συνοψίζουν μακροπρόθεσμες προδιαθέσεις του ψηφοφόρου.[1]

Είναι λογικό να υποτεθεί ότι η σημασία που έχει η προσωπικότητα των πολιτικών ηγετών και η ιδιαίτερη βαρύτητα που προσλαμβάνει για τη δόμη-

* Ερευνητές στο ΕΚΚΕ.

1. Βλ. Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes, *The American Voter*, Νέα Υόρκη 1960. Πρβλ. επίσης S. Kirkpatrick, W. Lyons, M. Fitzgerald, «Candidates, Parties and Issues in the American Electorate» στο S. Kirkpatrick (επιμ.), *American Electoral Behaviour*, Λονδίνο 1975, σ. 35-72· R. Mannheimer, G. Sani, *Il meraro elettorale*, Μπολόνια 1987, ιδιαίτερα σ. 119-127, και Alain Garrigou, «Conjocture Politique et vote», στο D. Gaxie (επιμ.), *Explication du vote. Un bilan des études électorales en France*, Παρίσι 1985, σ. 357-384.

ση του κομματικού ανταγωνισμού αυξάνονται σημαντικά σε χώρες όπου τα κόμματα έχουν συχνά εφήμερο χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι πολιτικοί ηγέτες διαθέτουν μεγαλύτερη εκλογική μακροβιότητα.[2] Γιατί, αν στις περισσότερες αναλύσεις της αμερικανικής (αλλά και της ευρωπαϊκής) εκλογικής κοινωνιολογίας θεωρείται δεδομένο ότι η προσωπικότητα των υποψηφίων αποτελεί βραχυπρόθεσμο παράγοντα, αφού οι ηγέτες αλλάζουν ενώ τα κόμματα παραμένουν, συχνά στην Ελλάδα παρατηρείται ακριβώς το αντίστροφο φαινόμενο: τα κόμματα μεταβάλλονται ενώ οι ηγέτες παραμένουν. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, ορισμένες φορές, η προσήλωση του ψηφοφόρου σε ένα κόμμα αλληλεπικαλύπτεται με εκείνην στον ηγέτη του. Η ελληνική πολιτική ιστορία προσφέρει άφθονα παραδείγματα όπου η αναφορά σε πολιτικούς ηγέτες όχι μόνο προσδιόρισε αλλά και ονοματοδότησε τις πολιτικές παρατάξεις, τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο, λειτουργώντας σύστοιχα προς τις πελατειακές σχέσεις και τις κοινωνικές διαιρέσεις.[3]

Αλλά και στη μεταπολιτευτική ζωή η προσωποποίηση των πολιτικών επιλογών εξακολουθεί να διατηρεί ιδιαίτερη σημασία, αφού από όλα τα στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα ενός πολιτικού κόμματος —και ανεξάρτητα από την πραγματική βαρύτητα του καθενός— η προσωπικότητα του ηγέτη αναγορεύεται, με τη συνδρομή και των μέσων μαζικής επικοινωνίας, στην κοινωνικά περισσότερο ορατή όψη της. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί κοινό τόπο, όποιο κι αν είναι το θεωρητικό πλαίσιο που υιοθετείται για τη μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου. Λόγου χάρη, όλες οι προσεγγίσεις που επισημαίνουν ως κρισιμότερο χαρακτηριστικό των σύγχρονων ελληνικών πολιτικών κομμάτων την αφομοίωση «λαϊκιστικών» προτύπων και πρακτικών υπογραμμίζουν πάντα τη σημασία της προσωποπαγούς δόμησης των κομματικών επιλογών στη διαμόρφωση της ιδεολογίας και της πολιτικής πλαισίωσης των οπαδών.[4] Αλλά και όσοι υιοθετούν ως θεωρητική αναφορά τους ορισμούς του O. Kircheimer για τα πολυσυλλεκτικά κόμματα[5] δεν παραλείπουν να τονίσουν τη σημασία που έχει για κόμματα αυτού του τύπου η εξωστρε-

2. Πρβλ. A. Garrigou, *όπ.π.*, σ. 373.

3. Πρβλ. για την περίοδο του μεσοπολέμου G.Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, 1983, ιδιαίτερα σ. 55 κ.ε.

4. Βλ., μεταξύ άλλων, Ch. Lyrintzis, *Between Socialism and Populism: The Rise of the Panhellenic Socialist Movement*, Ph. D., London School of Economics 1983 (δακτ.), N. Μουζέλης, *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Αθήνα 1987, και Β. Καπετανγιάννης, «Λαϊκισμός. Συνοπτικές σημειώσεις για μια κριτική επανεξέταση», *Ο Πολίτης*, τεύχ. 71 (Ιαν. - Μάρ. 1986), σ. 14-18.

5. Βλ. Otto Kircheimer, «The transformation of the Western European Party Systems», στο J. LaPalombara και M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Πρίνσετον 1966, σ. 177-200.

φής ηγεσία, η ανάδειξη ηγετών που διαθέτουν (ή μπορούν να εξασφαλίσουν) ευρύτερη επιρροή στο εκλογικό σώμα, χωρίς να υπόκεινται στις δεσμεύσεις και τις ισορροπίες της κομματικής οργάνωσης.

Τα παραπάνω αποκτούν μεγαλύτερη σημασία στο ειδικό πολιτικό πλαίσιο της κρίσιμης περιόδου που άρχισε στις 9 Μαρτίου 1985 και έκλεισε με τις εκλογές της 2ας Ιουνίου. Σε μια χρονική στιγμή, δηλαδή, που, διαισθητικά τουλάχιστον, θεωρείται πως αντιπροσωπεύει το κορυφαίο σημείο προσωποποίησης των κομματικών επιλογών κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

1.2. Στόχος της ανάλυσης που ακολουθεί είναι να διερευνηθεί η δομή του πολιτικού ανταγωνισμού, όπως διαμορφώνεται από την αξιολόγηση των πολιτικών ηγετών, και να συγκριθεί με τη δομή του κομματικού ανταγωνισμού, *στις παραμονές των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985*. Η ανάλυση στηρίζεται σε δεδομένα προερχόμενα από τη συγκριτική εμπειρική έρευνα «Πολιτική κουλτούρα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης», που πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 1985 από το ΕΚΚΕ, σε συνεργασία με επιστημονικά ιδρύματα της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.[6] Στην εν λόγω έρευνα υπήρχε μια ερώτηση που αφορούσε τη «συμπάθεια» για ορισμένους από τους κυριότερους πολιτικούς ηγέτες της χώρας. Συγκεκριμένα, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αποτιμήσουν τη συμπάθεια που αισθάνονται για δέκα πολιτικά πρόσωπα *«ξεκινώντας από το 1, που σημαίνει ότι δεν αισθάνεστε καμιά συμπάθεια, και φτάνοντας στο 10, που σημαίνει ότι αισθάνεστε μεγάλη συμπάθεια»*.

Η μορφή αυτή των ερωτήσεων, γνωστή ως *«θερμόμετρο συμπάθειας»*, είναι αρκετά διαδεδομένη στις έρευνες πολιτικής κοινωνιολογίας· χρησιμοποιείται όχι μόνο για την αξιολόγηση των πολιτικών, αλλά και για τη μέτρηση της «συμπάθειας» για πολιτικά κόμματα, θεσμούς, ομάδες ή χώρες.[7] Άλλωστε, στην ίδια έρευνα υπήρχε αντίστοιχη ερώτηση για θεσμούς, ομάδες και χώρες. Στοιχεία από τις απαντήσεις που δόθηκαν στην ερώτηση αυτή χρησιμοποιούνται, επικουρικά, σε ορισμένα σημεία του παρόντος άρθρου.[8]

---

6. Για το μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας βλ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, Ηλ. Νικολακόπουλου κ.ά., «Συγκριτική έρευνα πολιτικής κουλτούρας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης: εισαγωγικές παρατηρήσεις» στο παρόν τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*. Το μέγεθος του δείγματος ήταν 1.998 άτομα, αντιπροσωπευτικά του συνολικού πληθυσμού ηλικίας 18 ετών και άνω.

7. Βλ. π.χ. R. Mannheimer, G. Sani, *όπ.π.*, Alberto Marradi, «Dimenzione dello spazio politico in Italia», *Rivista Italiana di Scienze Politiche*, Απρ. 1979, σ. 263-296· R. Gunther, G. Sani, G. Shabad, *El sistema de partidos politicos en Espana*, Μαδρίτη 1986, ιδιαίτερα σ. 338 κ.ε., και G. Grunberg, Fl. Haegel, B. Roy, «La bataille pour la crédibilité: partis et opinion», στο El. Dupoirier και G. Grunberg (επιμ.), *Mars 1986: la drôle de défaite de la Gauche*, Παρίσι 1986, σ. 117-135.

8. Βλ. και «Παράρτημα Πινάκων» στο παρόν τεύχος, ιδιαίτερα Πίνακα 11.

Τα πρόσωπα για τα οποία ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να εκφράσουν τη συμπάθειά τους ήταν, σύμφωνα με τη σειρά που αναφέρονταν στο ερωτηματολόγιο, οι εξής: Κ. Καραμανλής, Α. Παπανδρέου, Χ. Φλωράκης, Κ. Μητσοτάκης, Χ. Σαρτζετάκης, Λ. Κύρκος, Α. Κουτσόγιωργας, Γ. Ράλλης, Γ. Παπαδόπουλος και τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος.

Επρόκειτο δηλαδή: α) Για τους αρχηγούς των τεσσάρων κυριότερων πολιτικών κομμάτων (ΠΑΣΟΚ, Ν.Δ., ΚΚΕ, ΚΚΕ εσ.), που συμμετείχαν στις εκλογές του Ιουνίου 1985· για τα ίδια κόμματα είχε επίσης ζητηθεί —στην αμέσως προηγούμενη ερώτηση— η αποτίμηση του βαθμού «συμπάθειας» (στην ίδια ακριβώς δεκαβάθμια κλίμακα). Αυτό επιτρέπει, εκτός των άλλων, και την άμεση κατά περίπτωση σύγκριση μεταξύ κόμματος και αρχηγού.

β) Για τον πρώην και τον νυν Πρόεδρο της Δημοκρατίας, δύο πρόσωπα που διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία.

γ) Για δύο προβεβλημένα στελέχη του ΠΑΣΟΚ και της Ν.Δ. (ένα για κάθε κόμμα): τον τ. πρωθυπουργό Γ. Ράλλη και τον τότε υπουργό Εσωτερικών Α. Κουτσόγιωργα. Η συμπερίληψή τους έγινε με βάση την υπόθεση ότι, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, εξέφραζαν κάποιες ειδικότερες μερίδες οπαδών των αντίστοιχων κομμάτων. Βέβαια για το σκοπό αυτό θα ήταν ίσως χρήσιμο να συμπεριληφθούν και άλλα ανώτερα κομματικά στελέχη των δύο κομμάτων· κάτι τέτοιο όμως εμπεριείχε τον κίνδυνο να επιμηκυνθεί υπέρμετρα ο κατάλογος, με προφανείς αρνητικές επιπτώσεις για τη λειτουργικότητα της ερώτησης.

δ) Τέλος, αποφασίστηκε να συμπεριληφθούν δύο πρόσωπα του πολιτικού παρελθόντος —ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος και ο τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος—, η «συμπάθεια» ή «αντιπάθεια» προς τα οποία επιτρέπει την ανίχνευση πολλών σημαντικών παραμέτρων της πολιτικής κουλτούρας.

Οι απαντήσεις που δόθηκαν στη συγκεκριμένη ερώτηση συνοψίζονται, σε μια πρώτη μορφή, στον Πίνακα 1, όπου παρουσιάζεται η αναλυτική βαθμολόγηση για κάθε πολιτικό, στην κλίμακα 1-10. Πρέπει πάντως να υπογραμμιστεί, με ιδιαίτερη έμφαση, ότι οι σημαντικές αποκλίσεις που εμφανίζει, ως προς την κομματική σύνθεση, το δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας, σε σύγκριση με τα αποτελέσματα των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985,[9] επιβάλλει μια εξαιρετικά προσεχτική μεθόδευση για την αξιολόγηση των απαντήσεων. Η υποαντιπροσώπευση των οπαδών της Ν.Δ. στο δείγμα οδηγεί σε αντίστοιχη υποεκτίμηση της «συμπάθειας» για τους πολιτικούς ηγέτες που αντλούν τη δημοτικότητά τους κυρίως από το χώρο της Ν.Δ.

---

9. Βλ. σχετικά Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, Ηλ. Νικολακόπουλου κ.ά., *όπ.π.*, και Κ. Μιχαλοπούλου, «Διακρίνουσα ανάλυση για την εκτίμηση της εκλογικής επιρροής των πολιτικών κομμάτων επί τη βάσει δειγματοληπτικών δεδομένων», στο παρόν τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΣΥΜΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ ΗΓΕΤΕΣ

«Πόση συμπάθεια αισθάνεστε για τα παρακάτω πολιτικά πρόσωπα, ξεκινώντας από το 1, που σημαίνει ότι δεν αισθάνεστε "καμιά συμπάθεια", και φτάνοντας στο 10, που σημαίνει ότι αισθάνεστε "μεγάλη συμπάθεια"»

Βαθμοί 1 / *Πολιτικοί*	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*Σύνολο*	*ΔΓ/ΔΑ*
Κ. Καραμανλής	487	70	75	76	178	82	95	157	87	568	1.875	123
Α. Παπανδρέου	186	34	48	47	182	89	160	260	176	679	1.861	137
Χ. Φλωράκης	464	79	105	95	273	134	147	212	87	238	1.834	164
Κ. Μητσοτάκης	888	72	68	50	154	75	90	129	69	247	1.842	156
Χ. Σαρτζετάκης	197	47	39	39	149	77	130	232	143	660	1.713	285
Λ. Κύρκος	418	111	99	103	258	150	175	230	72	136	1.752	246
Α. Κουτσόγιωργας	403	84	60	75	184	100	156	237	131	326	1.756	242
Γ. Ράλλης	720	126	97	90	253	103	112	131	61	113	1.806	192
Γ. Παπαδόπουλος	1.341	54	49	33	83	22	42	68	38	109	1.839	159
Τέως βασιλιάς	1.340	46	20	22	105	22	38	50	21	150	1.814	184
Σύνολο	6.444	613	620	630	1.819	854	1.145	1.706	885	3.226	—	—

Για να αντιμετωπιστεί αυτό το ζήτημα, χρησιμοποιήθηκε, σε ορισμένα σημεία της στατιστικής επεξεργασίας, η τεχνική της *στάθμισης* των δεδομένων της έρευνας, με βάση τα αποτελέσματα των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985.[10] Αυτό αφορά κυρίως τις επεξεργασίες που αναφέρονται στο απόλυτο *μέγεθος* της δημοτικότητας των διαφόρων πολιτικών (βλ. § 2 και ιδιαίτερα Πίνακα 2) και οι οποίες οφείλουν να αποτυπώνουν, κατά το δυνατόν πιστότε-

10. Η στάθμιση των αποτελεσμάτων έγινε με το πρόγραμμα «Weight» του SPSS. Ως σημείο αναφοράς χρησιμοποιήθηκε η ερώτηση για την *πρόθεση ψήφου*, «αν οι εκλογές γίνονταν αύριο» (βλ. Παράρτημα πινάκων στο παρόν τεύχος, Πίνακας 27). Κάθε άτομο σταθμίστηκε, ανάλογα με το κόμμα που δήλωσε ότι θα ψήφιζε, έτσι ώστε οι απαντήσεις στη συγκεκριμένη ερώτηση για την πρόθεση ψήφου να αντιστοιχούν ακριβώς στα αποτελέσματα των εκλογών της 2.6.1985. Για τα άτομα που δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση της ψήφου δεν έγινε καμία στάθμιση (δηλαδή p=1).

ρα, την πραγματική εικόνα στο εκλογικό σώμα κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή της έρευνας.

Αντίθετα, οι αποκλίσεις του δείγματος δεν επηρεάζουν τη διερεύνηση των *σχέσεων* που υφίστανται ανάμεσα στις διάφορες μεταβλητές (όπως π.χ. οι σχέσεις που μελετώνται με τις τεχνικές της Ανάλυσης Δεδομένων). Γι' αυτό και η τεχνική της στάθμισης δεν είναι αναγκαία στις συγκεκριμένες περιπτώσεις. Επομένως, οι στατιστικές αναλύσεις που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο έγιναν με βάση τον Πίνακα των πρωτογενών στοιχείων, ενώ *η τεχνική της στάθμισης χρησιμοποιήθηκε μόνο για την ορθή εκτίμηση των απόλυτων μεγεθών* (βλ. ιδίως Πίνακα 2 και Διάγραμμα 6).

1.3. Τα «θερμόμετρα συμπάθειας» δεν είναι, βέβαια, ο μόνος —ούτε καν ο πιο συνηθισμένος— τρόπος για να μετρηθεί και να διερευνηθεί η δημοτικότητα των διαφόρων πολιτικών. Εντούτοις, σε σχέση με άλλες παρεμφερείς ερωτήσεις, τα «θερμόμετρα συμπάθειας» παρουσιάζουν το πλεονέκτημα να ικανοποιούν δύο από τις σημαντικότερες προϋποθέσεις, οι οποίες απαιτούνται για την ορθή εφαρμογή των τεχνικών που μετρούν τη σχέση μεταξύ μεταβλητών:

α) Μπορεί να θεωρηθεί ότι οι αριθμητικές τιμές με βάση τις οποίες γίνεται η στατιστική επεξεργασία συνιστούν μια αριθμητική (cardinale) κλίμακα.[11] Επιπλέον, η μετρική της κλίμακας εμπεριέχεται στην ίδια την ερώτηση, ως συστατικό στοιχείο των απαντήσεων, και δεν κατασκευάζεται εκ των υστέρων από τον ερευνητή, επί τη βάσει ποιοτικών απαντήσεων (του τύπου συμφωνώ/διαφωνώ, ικανοποιημένος/όχι ικανοποιημένος κτλ.).

β) Η κατανομή των απαντήσεων γίνεται με βάση έναν αρκετά μεγάλο αριθμό περιπτώσεων. Έτσι αποφεύγονται τα σύμφυτα σε ερωτήσεις διχοτομικού τύπου μειονεκτήματα.[12]

Τα «θερμόμετρα συμπάθειας» παρουσιάζουν επίσης το πλεονέκτημα ότι είναι ερωτήσεις εύκολα κατανοητές από το σύνολο του πληθυσμού και απαντώνται με σχετική ευκολία. Αυτό φαίνεται και από το ποσοστό «αρνήσεων», που ήταν ιδιαίτερα χαμηλό για ερωτήσεις αμιγώς πολιτικού χαρακτήρα. Από τα 1.998 άτομα του δείγματος μόνον 106 (5,3%) αρνήθηκαν να απαντήσουν τελείως στη συγκεκριμένη ερώτηση, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό (δεν γνωρί-

11. Οι αντίστοιχες κλίμακες χαρακτηρίζονται αρκετά συχνά ως «διαστημικές» (interval), από τον όρο που πρωτοχρησιμοποίησε ο Stanley Smith Stevens, «On the Theory of Scales of Measurement», *Sciences*, 103 (1946), σ. 677-680. Προτιμήθηκε όμως εδώ ο όρος «αριθμητική» γιατί ο χαρακτηρισμός μιας κλίμακας ως «διαστημικής» είναι προβληματικός (αν όχι μυθοποιητικός) όταν δεν μπορεί να αποδειχθεί η ισότητα των διαστημάτων μεταξύ των τιμών της κλίμακας. Βλ. και A. Marradi, *όπ.π.*

12. Για τα ζητήματα αυτά βλ. A. Marradi, *όπ.π.*, ιδιαίτερα το μεθοδολογικό παράρτημα.

ζω/δεν απαντώ) για την ερώτηση της ψήφου ήταν 17,5%. Βέβαια, για κάθε πολιτικό ειδικότερα, το ποσοστό «αρνήσεων» δεν περιορίστηκε στο γενικό 5,3%, αλλά προστέθηκαν σ' αυτό και ορισμένες «ειδικές αρνήσεις» που αφορούσαν την αξιολόγηση του συγκεκριμένου προσώπου. Έτσι τα συνολικά ποσοστά «αρνήσεων» κυμάνθηκαν, κατά περίπτωση, από 6,2% για τον Κ. Καραμανλή έως 14,3% για τον Χ. Σαρτζετάκη (για τους απόλυτους αριθμούς, κατά πολιτικό, βλ. Πίνακα 1).[13]

Οι ιδιότητες των «θερμομέτρων συμπάθειας» (και κυρίως το γεγονός ότι συνιστούν αριθμητική κλίμακα) δεν σημαίνουν πάντως ότι η κλίμακα αυτή προσλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο από όλους τους απαντώντες, δηλαδή ως δεκαβάθμια «διαστημική» κλίμακα, όπου οι αποστάσεις μεταξύ των διαδοχικών τιμών είναι ίσες.

Μία *πρώτη* παρατήρηση αφορά την ελκτικότητα των ακραίων τιμών (end effect), η οποία είναι φανερή από την κατανομή των απαντήσεων που παρατίθεται στον Πίνακα 1: οι δύο ακραίες τιμές της κλίμακας (το 1 και το 10) συγκέντρωσαν μόνες τους την πλειοψηφία των απαντήσεων (για την ακρίβεια, το 54% του συνόλου των βαθμών που δόθηκαν για όλους τους πολιτικούς). Αυτό σημαίνει ότι πολλοί απαντώντες προσλαμβάνουν την κλίμακα, στην καλύτερη περίπτωση, ως τακτική (ordinal), με δύο έως τρεις θέσεις το πολύ.

Μια *δεύτερη* παρατήρηση σχετίζεται με τις αναπόφευκτες στρεβλώσεις που προκαλούνται από το γεγονός ότι τα διάφορα άτομα χρησιμοποιούν με διαφορετικό τρόπο τη βαθμολογική κλίμακα, έχοντας την τάση να προτιμούν άλλοι τις υψηλότερες και άλλοι τις χαμηλότερες τιμές της: είναι προφανές ότι άλλο νόημα έχει ο βαθμός 6 αν αποτελεί το μέγιστο της βαθμολογίας που έδωσε κάποιος για το σύνολο των δέκα πολιτικών και εντελώς διαφορετική σημασία αν αποτελεί το ελάχιστο.

Για να αντιμετωπιστεί το ζήτημα αυτό είναι απαραίτητο οι επιμέρους βαθμοί που έδωσε το κάθε άτομο στους δέκα πολιτικούς να συσχετιστούν με τον γενικό τρόπο βαθμολόγησης που χρησιμοποίησε, και ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζεται από τρία στοιχεία: πρώτον από τη μέγιστη βαθμολογία που χρησιμοποίησε, δεύτερον από την ελάχιστη βαθμολογία που χρησιμοποίησε και τρίτον από τον μέσο όρο των βαθμών που έδωσε. Για το λόγο

13. Με βάση το ποσοστό «ειδικών αρνήσεων», οι δέκα πολιτικοί διακρίνονται σε τρεις ομάδες: για τους Κ. Καραμανλή, Α. Παπανδρέου, Κ. Μητσοτάκη, Χ. Φλωράκη και Γ. Παπαδόπουλο το ποσοστό αυτό ήταν μικρότερο του 3% (και έτσι το συνολικό ποσοστό αρνήσεων κυμάνθηκε από 6,2% έως 8,2%), για τον Γ. Ράλλη και τον τέως βασιλιά ήταν μεταξύ 3% και 5% (και το συνολικό ποσοστό αρνήσεων ήταν 9,6% και 9,2% αντίστοιχα), ενώ για τους Α. Κουτσόγιωργα, Λ. Κύρκο και Χ. Σαρτζετάκη κυμάνθηκε μεταξύ 6% και 9% (και το συνολικό ποσοστό αρνήσεων από 12,1% έως 14,3%).

αυτό οι στατιστικές αναλύσεις που παρουσιάζονται εδώ έγιναν, όπου ήταν αναγκαίο, με δύο διαφορετικούς τρόπους: αφ' ενός με βάση τον αρχικό Πίνακα δεδομένων –δηλαδή έναν πίνακα διαστάσεων 1.998 (άτομα) × 10 (πολιτικοί)– και αφ' ετέρου με βάση έναν μετασχηματισμένο πίνακα δεδομένων, κατασκευασμένο με την τεχνική που παρουσιάζεται αναλυτικά στο Παράρτημα. Συγκεκριμένα, η βαθμολόγηση κάθε πολιτικού από ένα άτομο μετασχηματίστηκε σε μια τριάδα στοιχείων (α, β, γ), τα οποία αντιπροσωπεύουν την αναλογία αρνητικών-ουδέτερων-θετικών κρίσεων, με βάση την ελάχιστη, τη μέγιστη και τη μέση βαθμολογία που χρησιμοποίησε το συγκεκριμένο άτομο όταν βαθμολόγησε και τους δέκα πολιτικούς. Έτσι η βαθμολόγηση κάθε πολιτικού αναλύεται σε τρεις κατηγορίες (που συμβολίζονται με –, =, +) και ο αρχικός πίνακας δεδομένων, διαστάσεων 1998×10 μετασχηματίστηκε σε ένα νέο πίνακα διαστάσεων 1998×30 (1998 άτομα × 3 κατηγορίες για τον καθέναν από τους 10 πολιτικούς).

Η τριάδα των στοιχείων με την οποία αντικαθίσταται ο κάθε βαθμός μπορεί να ονομαστεί *αποπληθωρισμένη βαθμολόγηση*, ακριβώς γιατί η τεχνική αυτή είναι, ώς ένα σημείο, αντίστοιχη εκείνης που χρησιμοποιούν οι οικονομολόγοι όταν θέλουν να εξουδετερώσουν τις επιπτώσεις που έχει το γενικό επίπεδο τιμών στα οικονομικά μεγέθη.[14]

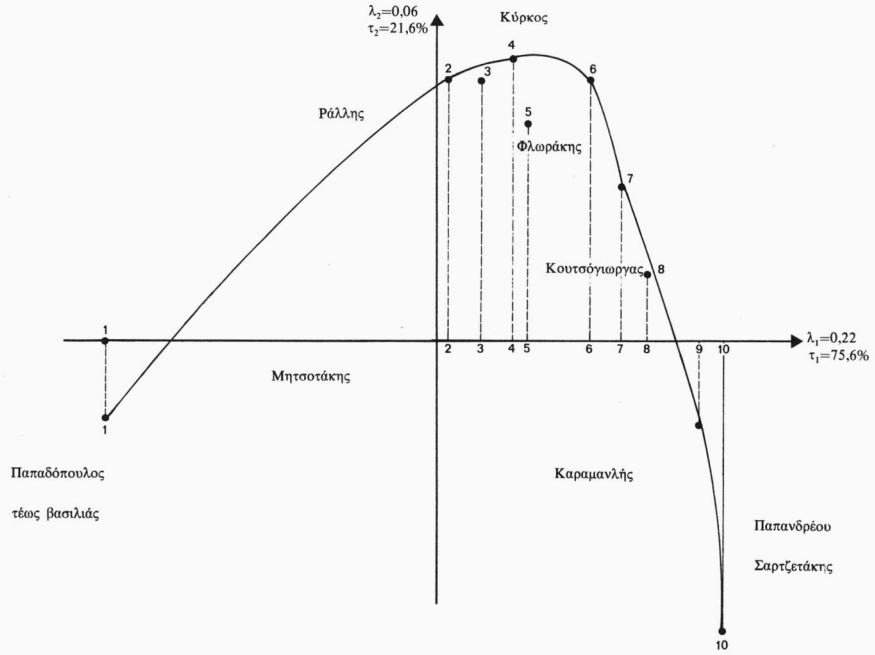
1.4. Η παραγοντική ανάλυση[15] (analyse factorielle des correspondances) του Πίνακα 1 προσφέρει λεπτομερή εικόνα για τις ιδιαιτερότητες των «θερμομέτρων συμπάθειας», και γενικότερα για τον τρόπο με τον οποίο οι απαντώντες χρησιμοποίησαν τις τιμές της βαθμολογικής κλίμακας, σε σχέση, βέβαια, με τα συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα.

Το Διάγραμμα 1 απεικονίζει την προβολή των δέκα τιμών της κλίμακας και των δέκα πολιτικών στο επίπεδο που ορίζουν οι δύο πρώτοι άξονες (παράγοντες) της παραγοντικής ανάλυσης, οι οποίοι και «ερμηνεύουν» αθροιστικά το 97,2% της συνολικής αδράνειας. Ο παράγοντας που αντιστοιχεί στον πρώτο άξονα ($\lambda_1 = 0{,}22$, $r_1 = 75{,}6\%$) απεικονίζει την κλίμακα βαθμολογίας (1-10) και ως προς αυτόν οι μεν βαθμοί διατάσσονται κατά τη φυσική τους τάξη, οι δε πολιτικοί περίπου αντίστοιχα με τη μέση βαθμολογία τους. Το σημαντικό όμως στοιχείο που αναδεικνύεται από την παραγοντική ανάλυση είναι ότι, ως προς τον πρώτο άξονα, οι αποστάσεις μεταξύ των βαθμών είναι εντυπωσιακά άνισες, παρά την τυπική αριθμητική ισότητα των αποστάσεων

14. Για μια διαφορετική τεχνική αποπληθωρισμού, που υπηρετεί, πάντως, τον ίδιο στόχο, βλ. A. Marradi, *όπ.π.*

15. Βλ. J.P. Benzecri, *Analyse des Données, τ. II. Analyse des Correspondances*, Παρίσι 1973.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: *Παραγοντική ανάλυση του πίνακα βαθμολόγησης δέκα πολιτικών προσώπων.*

μεταξύ των διαδοχικών τιμών της κλίμακας. Η απόσταση μεταξύ των βαθμών, ως προς τον πρώτο αυτό άξονα, προσφέρει, λοιπόν, ένα μέτρο για τη διακριτότητα με την οποία τα άτομα προσλαμβάνουν τους συγκεκριμένους βαθμούς. Όταν η απόσταση μεταξύ δύο βαθμών είναι μεγάλη, όπως π.χ. μεταξύ του 1 και του 2, αυτό σημαίνει ότι χρησιμοποιούνται κατά τελείως διαφοροποιημένο τρόπο, ενώ, αντίθετα, όταν η αντίστοιχη απόσταση είναι μικρή, όπως π.χ. μεταξύ των βαθμών 4 και το 5, αυτοί οι δύο βαθμοί χρησιμοποιούνται σχεδόν εναλλακτικά ο ένας ως προς τον άλλο. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η βαθμολογική κλίμακα δεν προσλαμβάνεται από τους απαντώντες ως «διαστημική», γεγονός που αποτελεί την απαραίτητη μεθοδολογική προϋπόθεση για τον υπολογισμό στατιστικών μέτρων, όπως π.χ. ο μέσος όρος και ο συντελεστής συσχέτισης. Εντούτοις η χρησιμοποίηση αυτών των μέτρων σε θέματα βαθμολογίας είναι εξαιρετικά διαδεδομένη.[16]

Ο παράγοντας που αντιστοιχεί στον δεύτερο άξονα ($\lambda_2 = 0{,}06$, $r_2 = 21{,}57\%$) μπορεί να ερμηνευτεί ως αντίθεση μεταξύ ακραίων και ενδιάμεσων τιμών, δηλαδή ως αντίθεση μεταξύ μετριοπάθειας και υπερβολής. Στο αρνητικό τμήμα του άξονα αντιστοιχούν οι τιμές 1, 9 και 10, και από τους πολιτικούς εκείνοι που η αξιολόγησή τους γίνεται, κυρίως, μέσω των ακραίων τιμών της κλίμακας (Σαρτζετάκης, Παπανδρέου, Καραμανλής, Μητσοτάκης, Παπαδόπουλος και τέως βασιλιάς). Αντίθετα, στο θετικό τμήμα του άξονα αντιστοιχούν οι ενδιάμεσοι βαθμοί, 2 έως 8, και όσοι πολιτικοί αξιολογούνται, κυρίως, με τις ενδιάμεσες τιμές της κλίμακας (Κύρκος, Ράλλης, Φλωράκης, Κουτσόγιωργας). Από τους πολιτικούς αυτούς ο Λ. Κύρκος εμφανίζεται ως ο μετριοπαθέστερα αξιολογούμενος, κάτι που αντανακλά το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των απαντώντων (68,7%) χρησιμοποιεί γι' αυτόν τις ενδιάμεσες τιμές της κλίμακας (βαθμοί 2-8). Αντίθετα, ο Α. Κουτσόγιωργας είναι ο λιγότερο μετριοπαθώς αξιολογούμενος, από τη συγκεκριμένη αυτή ομάδα πολιτικών, διαφοροποιούμενος σαφώς από τους υπόλοιπους και προσεγγίζοντας την πρώτη ομάδα.

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι ως προς τον δεύτερο άξονα τις μεγαλύτερες συντεταγμένες έχουν τα σημεία που αντιστοιχούν στους βαθμούς 2, 3, 4 και 6, και όχι το σημείο που αντιστοιχεί στο βαθμό 5. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι το 5 προσλαμβάνεται ως λιγότερο μετριοπαθές απ' ό,τι οι γειτονικές του τιμές, κι αυτό γιατί στην πραγματικότητα η χρήση του βαθμού 5 γίνεται

16. Παρά τα μεθοδολογικά προβλήματα που παρουσιάζει η χρήση του μέσου όρου, σε ορισμένα σημεία του παρόντος άρθρου η μέση βαθμολογία των πολιτικών χρησιμοποιείται ως δείκτης της δημοτικότητάς τους, ακριβώς επειδή ο μέσος όρος αποτελεί το συνηθέστερο μέτρο κεντρικής τάσης (ιδιαίτερα σε θέματα βαθμολογίας). Η χρήση του όμως γίνεται επικουρικά και πάντα σε συνδυασμό με άλλους δείκτες που προσεγγίζουν το ίδιο φαινόμενο.

με δύο, ουσιαστικά διαφορετικούς, τρόπους: ορισμένα άτομα χρησιμοποιούν το 5 λαμβάνοντας υπόψη τους ολόκληρη τη βαθμολογική κλίμακα (οπότε η χρήση του 5 είναι αντίστοιχη με αυτήν των γειτονικών του τιμών), ενώ αντίθετα άλλοι προσλαμβάνουν την κλίμακα ως ουσιαστικά διπολική (end effect) και χρησιμοποιούν το 5 για να υποδηλώσουν, χωρίς καμιά απόχρωση, το μέσον της. Η γειτνίαση του Χ. Φλωράκη με τον βαθμό 5 οφείλεται στο γεγονός ότι, ειδικά γι' αυτόν, ο δεύτερος τρόπος χρησιμοποίησης του 5 (έλλειψη απόχρωσης) είναι περισσότερο έντονος, σε σύγκριση με τους άλλους πολιτικούς.

2. Η ΔΗΜΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΗΓΕΤΩΝ: ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

2.1. Τα «θερμόμετρα συμπάθειας» προσφέρουν μια πρώτη εικόνα για τη δημοτικότητα των κυριότερων πολιτικών ηγετών, στη συγκυρία της προεκλογικής περιόδου του 1985. Η δημοτικότητα αυτή μπορεί να μετρηθεί με διάφορους δείκτες, και βέβαια σε διάφορα επίπεδα, ανάλογα με την ένταση της εκφραζόμενης συμπάθειας: π.χ. μπορεί να θεωρηθεί ότι οι βαθμοί 6-10 (ή 7-10) αντανακλούν την έκφραση μιας γενικής συμπάθειας απέναντι στα διάφορα πολιτικά πρόσωπα, ενώ οι βαθμοί 9-10 μπορεί να εκληφθούν ως μέτρο μιας πολύ εντονότερης σχέσης συμπάθειας (ή/και ταύτισης).

Ο Πίνακας 2 συνοψίζει, για τους 10 πολιτικούς ηγέτες που διερευνήθηκαν, ορισμένους από τους δείκτες που μετρούν τη «δημοτικότητά» τους και στους οποίους αποτυπώνονται τα διάφορα επίπεδα της «συμπάθειας» που απολαμβάνουν στο εκλογικό σώμα. Ας σημειωθεί ότι τα στοιχεία του Πίνακα 2 είναι *σταθμισμένα* (με την ψήφο του 1985), ώστε να αντανακλούν, κατά το δυνατόν πιστότερα, την πραγματική εικόνα των αντίστοιχων μεγεθών στο εκλογικό σώμα, κατά τη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία. Το ζήτημα της *χρονικής στιγμής* στην οποία αναφέρεται το παρόν άρθρο πρέπει να υπογραμμιστεί ιδιαίτερα, επειδή η δημοτικότητα των πολιτικών είναι μέγεθος ευμετάβλητο, υφιστάμενο έντονες διακυμάνσεις ανάλογα με την πολιτική συγκυρία.

2.2. Η πρώτη άμεση διαπίστωση που προκύπτει από τον Πίνακα 2 αφορά το διαχωρισμό των πολιτικών, ως προς τη δημοτικότητά τους, σε τρεις βασικές κατηγορίες.

Τρεις πολιτικές προσωπικότητες —ο Α. Παπανδρέου, ο Κ. Καραμανλής και ο Χ. Σαρτζετάκης— διαφοροποιούνται έντονα από τους υπόλοιπους, παρουσιάζοντας επίπεδα «συμπάθειας» ιδιαίτερα υψηλά (πάνω από 60% για βαθμούς 6-10). Αντίθετα, οι υπόλοιποι πολιτικοί κυμαίνονται σε αισθητά χαμηλότερα επίπεδα, σαφώς κατώτερα του 50% (βαθμοί 6-10).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Η γενική εικόνα της δημοτικότητας των πολιτικών ηγετών το Μάιο του 1985
Σταθμισμένες απαντήσεις

	Βαθμοί 6-10	*Βαθμοί 7-10*	*Βαθμοί 9-10*	*Μέση βαθμολογία*
Α. Παπανδρέου	66,6%	61,4%	39,2%	6,8
Χ. Σαρτζετάκης	64,9%	60,2%	40,0%	6,7
Κ. Καραμανλής	60,9%	57,1%	44,0%	6,5
Α. Κουτσόγιωργας	46,2%	40,7%	21,3%	5,1
Κ. Μητσοτάκης	43,4%	39,1%	24,6%	4,8
Λ. Κύρκος	41,2%	32,7%	11,1%	4,8
Χ. Φλωράκης	37,8%	31,2%	14,2%	4,6
Γ. Ράλλης	35,7%	29,8%	13,5%	4,4
τέως βασιλιάς	20,6%	19,1%	13,0%	3,0
Γ. Παπαδόπουλος	19,7%	18,4%	10,9%	2,9

Αυτές οι τρεις κορυφαίες, ως προς τη δημοτικότητά τους, πολιτικές προσωπικότητες δεν συνιστούν πάντως ένα τριπολικό σύστημα αναφοράς, αφού η δημοτικότητα του Χ. Σαρτζετάκη είναι πολιτικά σύστοιχη με αυτήν του Α. Παπανδρέου. Το γεγονός αυτό εκφράζεται και με την έντονη στατιστική συσχέτιση των δύο μεγεθών (συντελεστής συσχέτισης +0,69).

Αναδεικνύεται έτσι η ύπαρξη ενός διπολικού συστήματος, με κύρια σημεία αναφοράς τις δύο σημαντικότερες πολιτικές προσωπικότητες της μεταπολιτευτικής περιόδου — τον Κ. Καραμανλή και τον Α. Παπανδρέου.[17] Μεταξύ των δύο, κατά τη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία, ο Α. Παπανδρέου εμφανίζεται να υπερέχει του Κ. Καραμανλή σε δημοτικότητα, αν αυτή μετρηθεί ως γενική συμπάθεια (βαθμοί 6-10 ή 7-10), με ποσοστά της τάξης του 5%. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι ο Κ. Καραμανλής εμφανίζεται ως ο πολιτικός που διαθέτει τον συμπαγέστερο πυρήνα απόλυτης συμπάθειας, αφού το 44,0% του εκλογικού σώματος χρησιμοποιεί γι' αυτόν αποκλειστικά και μόνο τους βαθμούς 9 και 10 (έναντι 39,2% αντίστοιχα για τον Α. Παπανδρέου).

17. Είναι γνωστό ότι, ήδη από το 1967 (στις παραμονές των εκλογών που δεν έγιναν), είχε αρχίσει να εμπεδώνεται στην κοινή γνώμη ο διπολικός χαρακτήρας, σε επίπεδο πολιτικών προσωπικοτήτων, της μελλοντικής πολιτικής ζωής της χώρας, με άξονες αναφοράς τους Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου. Σε δημοσκόπηση που πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 1967, αυτοί οι δύο πολιτικοί ηγέτες εμφάνιζαν την υψηλότερη δημοτικότητα και συγκέντρωναν τις περισσότερες προτιμήσεις για να αναλάβουν το αξίωμα του πρωθυπουργού, μολονότι την εποχή εκείνη κανείς από τους δύο δεν ήταν αρχηγός κόμματος, ώστε να προβάλλεται ως άμεσος υποψήφιος πρωθυπουργός. Βλ. *Αντί*, τεύχ. 87 (3.12.1977), σ. 6-11.

Η θετική αξιολόγηση αυτών των δύο πολιτικών προφανώς συσχετίζεται έντονα με την ιδεολογική στάση και την κομματική τοποθέτηση των απαντώντων. Το Διάγραμμα 2 απεικονίζει την κατανομή των θετικών απαντήσεων (π.χ. βαθμοί 6-10) για τους δύο πολιτικούς στη δεκαβάθμια κλίμακα Αριστερά (1) - Δεξιά (10). Από την κατανομή αυτή γίνεται αμέσως φανερό ότι, στο αριστερό τμήμα της κλίμακας (θέσεις 1-4), το ποσοστό θετικών απαντήσεων για τον Κ. Καραμανλή κυμαίνεται από 17,6% έως 30,6%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τον Α. Παπανδρέου κυμαίνεται από 67,4% έως 92,2%. Και στις τέσσερις αυτές θέσεις της κλίμακας η υπεροχή του Α. Παπανδρέου ως προς τον Κ. Καραμανλή είναι της τάξης του 50% με 60%. Την αντίθετη ακριβώς εικόνα παρουσιάζει το δεξιό τμήμα της κλίμακας (θέσεις 7-10), όπου οι θετικές απαντήσεις για τον Κ. Καραμανλή βρίσκονται σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα (από 87,0% έως 93,2%), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τον Α. Παπανδρέου φθίνουν, εξ αριστερών προς τα δεξιά, από 74,1% (για τη θέση 7) στο 29,1% (για τη θέση 10).

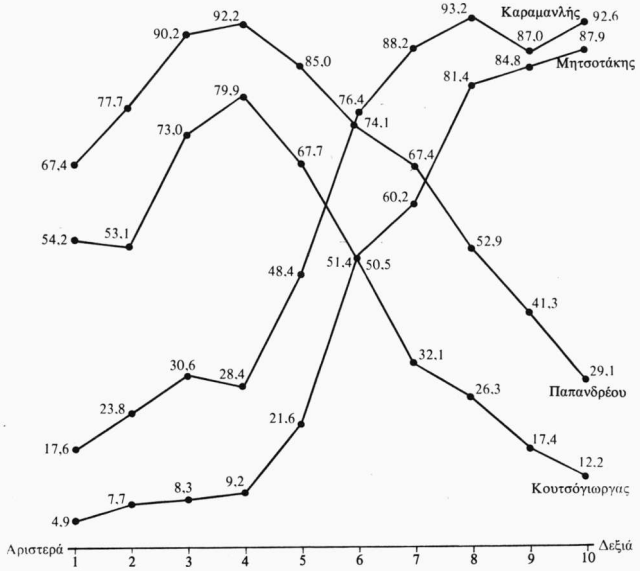
Πάντως, παρά την έντονη συσχέτιση της ιδεολογικής τοποθέτησης και της αξιολόγησης των δύο πολιτικών, πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει ένα αρκετά ευρύ —και κρίσιμο από πολιτική άποψη— τμήμα του εκλογικού σώματος που αξιολογεί θετικά *ταυτοχρόνως* και τους δύο πολιτικούς. Αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο στις θέσεις 6 έως 8 της κλίμακας Αριστερά - Δεξιά, όπου η δημοτικότητα και των δύο πολιτικών είναι ανώτερη του 50%.

2.3. Μια δεύτερη —σχετικά ομοιόμορφη ως προς τη δημοτικότητα— κατηγορία αποτελούν οι υπόλοιποι πέντε πολιτικοί ηγέτες Κ. Μητσοτάκης, Χ. Φλωράκης, Λ. Κύρκος, Α. Κουτσόγιωργας και Γ. Ράλλης, για τους οποίους διερευνήθηκε η «συμπάθεια» που τρέφει απέναντί τους το εκλογικό σώμα. Μετρημένη στο επίπεδο της γενικής συμπάθειας (βαθμοί 6-10) η δημοτικότητά τους κυμαίνεται από 35,7% (Γ. Ράλλης) έως 46,2% (Α. Κουτσόγιωργας), ενώ η ίδια εικόνα προκύπτει και από τη μέση βαθμολογία (που κυμαίνεται από 4,4 έως 5,1) καθώς και από τη γενική συμπάθεια, αν αυτή μετρηθεί με τους βαθμούς 7-10 (βλ. Πίνακα 2).

Η ομάδα αυτή των πολιτικών διαφοροποιείται σε δύο σαφείς υποομάδες, αν ως κριτήριο ληφθούν αποκλειστικά και μόνο οι απόλυτα θετικές απαντήσεις (βαθμοί 9-10), δηλαδή όταν διερευνάται ο σκληρός πυρήνας αυτών που συμπαθούν κάθε πολιτικό (βλ. Πίνακα 2): ο Κ. Μητσοτάκης και ο Αγ. Κουτσόγιωργας διατηρούν, και στο επίπεδο αυτό, αξιοσημείωτη δημοτικότητα (24,6% και 21,3% αντίστοιχα), ενώ οι υπόλοιποι τρεις πολιτικοί κυμαίνονται μεταξύ 11,1% (Λ. Κύρκος) και 14,2% (Χ. Φλωράκης).

Ο Κ. Μητσοτάκης και ο Α. Κουτσόγιωργας εμφανίζονται να αποτελούν ένα δεύτερο *δίπολο* πολιτικών, ισοδύναμης περίπου δημοτικότητας, που η

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: *Κατανομή της «συμπάθειας» για τους Κ. Καραμανλή, Α. Παπανδρέου, Κ. Μητσοτάκη και Α. Κουτσόγιωργα στη δεκαβάθμια κλίμακα Αριστερά (1) - Δεξιά (10) (βαθμοί 6-10, % των απαντώντων).*

αντιπαράθεσή τους, λανθάνουσα βέβαια, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της δομής του εκλογικού ανταγωνισμού. Η δημοτικότητα των δύο πολιτικών είναι απόλυτα σύστοιχη με τη δημοτικότητα των Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου (συντελεστής συσχέτισης +0,74 μεταξύ Α. Κουτσόγιωργα και Α. Παπανδρέου, και αντίστοιχα +0,72 μεταξύ Κ. Μητσοτάκη και Κ. Καραμανλή). Αναλύοντας τα δύο ζεύγη πολιτικών — αφ' ενός Κ. Καραμανλή/Α. Παπανδρέου και αφ' ετέρου Κ. Μητσοτάκη/Α. Κουτσόγιωργα — ως προς την κλίμακα Αριστερά (1) - Δεξιά (10), φαίνεται καθαρά (βλ. Διάγραμμα 2) ότι αντανακλούν την ίδια ακριβώς εικόνα, μετατοπισμένη όμως, όσον αφορά τους Κ. Μητσοτάκη και Α. Κουτσόγιωργα, σε επίπεδο δημοτικότητας σημαντικά χαμηλότερο, περίπου 20% κατά μέσο όρο. Αυτή η υστέρηση της δημοτικότητας των Κ. Μητσοτάκη και Α. Κουτσόγιωργα, σε σύγκριση με τη δημοτικότητα των Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου (οι αντίστοιχες διαφορές στη μέση βαθμολογία είναι και στις δύο περιπτώσεις 1,7 — βλ. Πίνακα 2),

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Μέση βαθμολογία ορισμένων πολιτικών, ανάλογα με το κόμμα που θα ψήφιζαν οι απαντώντες

	Ψηφοφόροι Ν.Δ.	*Ψηφοφόροι ΠΑΣΟΚ*	*Ψηφοφόροι ΚΚΕ*	*Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ*
Κ. Καραμανλής	9,2	4,6	2,8	7,3
Κ. Μητσοτάκης	8,4	2,3	1,6	5,4
Α. Παπανδρέου	4,5	9,2	6,3	6,7
Α. Κουτσόγιωργας	2,3	7,8	5,2	4,6
Χ. Φλωράκης	2,5	5,5	9,1	4,6

συνδυάζεται επίσης με ορισμένα ιδιαίτερα πολωτικά χαρακτηριστικά που αποτυπώνονται —σχεδόν κατά συμμετρικό τρόπο— στη δημοτικότητά τους.

Ο Α. Κουτσόγιωργας συγκεντρώνει υψηλούς δείκτες δημοτικότητας αποκλειστικά στο κεντροαριστερό τμήμα της κλίμακας (θέσεις 3 και 4), στις μόνες όπου το ποσοστό εκείνων που τον «συμπαθούν» ξεπερνά το 70%. Ακόμη πιο πολωμένη είναι η εικόνα του Κ. Μητσοτάκη, ο οποίος απολαμβάνει ιδιαίτερα θετικής αξιολόγησης (ποσοστό «συμπαθούντων» ανώτερο του 80%) μόνο στις ακραίες δεξιές θέσεις (8, 9 και 10) της κλίμακας, ενώ, αντίθετα η απόρριψή του στην αριστερή πλευρά (θέσεις 1 έως και 4) είναι σχεδόν απόλυτη (ποσοστό «συμπαθούντων» κάτω του 10%). Ας σημειωθεί επίσης ότι ο Κ. Μητσοτάκης βαθμολογείται με τον χειρότερο δυνατό τρόπο (βαθμός 1) από το 67,0% των οπαδών του ΠΑΣΟΚ, και αντίστοιχα ο Α. Κουτσόγιωργας από το 64,8% των οπαδών της Ν.Δ. Αυτά τα ποσοστά απόλυτης απόρριψης από τους οπαδούς του αντιπάλου είναι υπερδιπλάσια από τα αντίστοιχα ποσοστά που παρατηρούνται για τους Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου.

Η ίδια εικόνα προκύπτει και από την εξέταση της μέσης βαθμολογίας των πολιτικών ηγετών από τους οπαδούς των διαφόρων κομμάτων (βλ. Πίνακα 3).

2.4. Τέλος, μια τρίτη, τελείως ξεχωριστή, ομάδα συναποτελούν τα δύο πρόσωπα του πολιτικού παρελθόντος (ο τέως βασιλιάς και ο πρώην δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος) — η «συμπάθεια» προς τα οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει και κάποιες λανθάνουσες αντιδημοκρατικές τάσεις. Η γενική συμπάθεια (βαθμοί 6-10) προς τα δύο αυτά πρόσωπα κυμαίνεται στο επίπεδο του 20%, με ορισμένες ιδιαίτερα αξιοσημείωτες διακυμάνσεις (ως προς το φύλο, την ηλικία, τον τόπο κατοικίας κτλ.), η ανάλυση των οποίων υπερβαίνει το

πλαίσιο αυτού του άρθρου. Αυτή η περιορισμένη συμπάθεια συνδυάζεται μάλιστα με μια εντονότατη αντιπάθεια, που εκφράζεται, π.χ., από το γεγονός ότι το 65% περίπου των απαντώντων τους αξιολογεί με τον χαμηλότερο βαθμό της κλίμακας, δηλαδή το 1. Η βαθμολόγηση των δύο αυτών προσώπων είναι έντονα συσχετισμένη (r = +0.66) και η θετική αξιολόγησή τους προσδιορίζει έναν συγκεκριμένο ιδεολογικό χώρο, ιδιαίτερα κρίσιμο για τη δόμηση του πολιτικού ανταγωνισμού, όπως θα φανεί στη συνέχεια.

3. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΗΓΕΤΩΝ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΕΚΛΟΓΙΚΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ: Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ «ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ»

3.1. Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν δίνουν σε αδρές γραμμές μια πρώτη εικόνα για τη δημοτικότητα των κυριότερων πολιτικών ηγετών. Η συνδυασμένη όμως ανάλυση των απαντήσεων –ως προς τους δέκα πολιτικούς ταυτόχρονα– με τη βοήθεια των μεθόδων της πολυδιάστατης ανάλυσης δεδομένων[18] επιτρέπει την εξαγωγή και άλλων συμπερασμάτων σχετικά με τη δομή του πολιτικού ανταγωνισμού.

Η πρώτη βασική διαπίστωση που προκύπτει, ακόμη και από μια απλή ανάγνωση του Πίνακα συσχετίσεων (βλ. Πίνακα 4), είναι ότι οι δέκα πολιτικοί ηγέτες που διερευνήθηκαν συνθέτουν ένα σαφώς *διπολικό* σχήμα, όσον αφορά την εικόνα τους και την αξιολόγησή τους από το εκλογικό σώμα. Οι πέντε πολιτικοί που θεωρείται ότι ανήκουν στη «Δεξιά» –ο όρος στη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία είχε προσλάβει διαστάσεις απόλυτα ισοπεδωτικές και μανιχαϊστικές– παρουσιάζουν υψηλή θετική συσχέτιση μεταξύ τους, κυμαινόμενη από +0,41 (μεταξύ Κ. Καραμανλή και Γ. Παπαδόπουλου) έως +0,72 (μεταξύ Κ. Καραμανλή και Κ. Μητσοτάκη). Αντίστοιχη υψηλή θετική συσχέτιση παρουσιάζουν οι πέντε πολιτικοί που θεωρείται ότι ανήκουν στην «Αριστερά» –ή καλύτερα στην «αντιδεξιά»– η οποία κυμαίνεται από +0,24 (μεταξύ Α. Κουτσόγιωργα και Λ. Κύρκου) έως +0,74 (μεταξύ Α. Κουτσόγιωργα και Α. Παπανδρέου).

Αντίθετα, αυτές οι δύο ομάδες πολιτικών παρουσιάζουν μεταξύ τους αρνητικές συσχετίσεις – με μοναδική, αλλά και περιθωριακή, εξαίρεση τον Λ. Κύρκο. Οι αρνητικές συσχετίσεις (εξαιρώντας τον Λ. Κύρκο) κυμαίνονται από –0,19 (μεταξύ Α. Παπανδρέου και Κ. Καραμανλή) έως –0,47 (μεταξύ Κ. Μητσοτάκη και Α. Κουτσόγιωργα). Η διαφορά μεταξύ των δύο συντελε-

18. Χρησιμοποιήθηκε το σύστημα στατιστικής ανάλυσης δεδομένων S.P.A.D. (Παρίσι, 1985).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Πίνακας συσχετίσεων

	Α.Π.									
Α. Παπανδρέου	1,00	*Α.Κ.*								
Α. Κουτσόγιωργας	0,74	1,00	*Χ.Σ.*							
Χ. Σαρτζετάκης	0,69	0,68	1,00	*Χ.Φ.*						
Χ. Φλωράκης	0,36	0,38	0,47	1,00	*Λ.Κ.*					
Λ. Κύρκος	0,30	0,24	0,26	0,33	1,00	*Κ.Κ.*				
Κ. Καραμανλής	–0,19	–0,34	–0,34	–0,31	0,02	1,00	*Γ.Ρ.*			
Γ. Ράλλης	–0,26	–0,29	–0,31	–0,24	0,05	0,62	1,00	*Κ.Μ.*		
Κ. Μητσοτάκης	–0,40	–0,47	–0,44	–0,36	–0,09	0,72	0,71	1,00	*Γ.Π.*	
Γ. Παπαδόπουλος	–0,24	–0,24	–0,26	–0,24	–0,13	0,41	0,47	0,52	1,00	*τέως*
τέως βασιλιάς	–0,27	–0,27	–0,30	–0,27	–0,14	0,46	0,52	0,59	0,66	1,00

στών (σε συνδυασμό και με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, βλ. § 2.3), αξίζει να σχολιαστεί ιδιαίτερα, γιατί δείχνει ότι η αντιπαράθεση μεταξύ Α. Παπανδρέου και Κ. Καραμανλή, που βρισκόταν στη ρίζα της «ρήξης» της 9ης Μαρτίου, δεν ήταν εκείνη που προσωποποιούσε και τη μεγαλύτερη πόλωση στο εκλογικό σώμα.

Ανάμεσα στα δύο ζεύγη προσωπικοτήτων σύστοιχης δημοτικότητας (Κ. Καραμανλής και Κ. Μητσοτάκης από τη μια, Α. Παπανδρέου και Α. Κουτσόγιωργας από την άλλη), τη μέγιστη πόλωση δεν την προσωποποιούσε η κορυφαία και έκδηλη αντιπαράθεση, αλλά η υποτελής και λανθάνουσα. Βέβαια, στο εσωτερικό καθενός από τους δύο πόλους, που εμφανίζονται σε μια πρώτη γενική και αναγκαστικά σχηματική διχοτόμηση, εντοπίζονται κάποιες αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις.

Στη «Δεξιά», π.χ., οι τρεις, κατά καιρούς, ηγέτες της Ν.Δ. (Κ. Καραμανλής, Γ. Ράλλης και Κ. Μητσοτάκης) παρουσιάζουν μεταξύ τους πολύ υψηλές θετικές συσχετίσεις (από +0,62 έως +0,72), ενώ, αντίθετα, η συσχέτισή τους με τα δύο πολιτικά σύμβολα του παρελθόντος (Γ. Παπαδόπουλος και τέως βασιλιάς) είναι σαφώς ασθενέστερη (από +0,41 έως +0,59), χωρίς πάντως να είναι αμελητέα — κάθε άλλο μάλιστα. Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι οι συσχετίσεις με τον τέως βασιλιά είναι πάντα ελαφρώς υψηλότερες από τις αντίστοιχες συσχετίσεις με τον Γ. Παπαδόπουλο· αντίστροφα, από τους τρεις κατά καιρούς ηγέτες της Ν.Δ., ο Κ. Μητσοτάκης παρουσιάζει την ισχυρότερη θετική συσχέτιση με τα σύμβολα του παρελθόντος, εμφανίζεται δηλαδή να εκφράζει περισσότερο ορισμένες λανθάνουσες ακροδεξιές τάσεις του εκλογικού σώματος.

Αντίστοιχη εικόνα εσωτερικών διαφοροποιήσεων παρουσιάζεται επίσης

και στον «αριστερό» πόλο του διχοτομικού σχήματος. Οι Α. Παπανδρέου, Χ. Σαρτζετάκης και Α. Κουτσόγιωργας —προσωπικότητες δηλαδή που αντιπροσωπεύουν το ΠΑΣΟΚ ή εκφράζουν κορυφαίες πολιτικές επιλογές του— εμφανίζουν μεταξύ τους εντονότατη θετική συσχέτιση (από +0,68 έως +0,74). Αντίθετα, η συσχέτισή τους με τους εκπροσώπους των δύο κομμουνιστικών κομμάτων (Χ. Φλωράκης και Λ. Κύρκος) είναι κατά πολύ ασθενέστερη (από +0,24 έως +0,30 με τον Λ. Κύρκο και από +0,36 έως +0,47 με τον Χ. Φλωράκη).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η ομοιογένεια του «αριστερού» πόλου εκφράζεται περισσότερο ως ομοιόμορφη «αντιδεξιά» απόρριψη και λιγότερο ως θετική εσωτερική συνοχή. Η πολυκομματική συγκρότηση του «αριστερού» πόλου (ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕ εσ.) αντανακλάται άμεσα στους σχετικά ασθενείς θετικούς συντελεστές συσχέτισης μεταξύ των αντίστοιχων πολιτικών ηγετών· αντίθετα, η μονοκομματική συγκρότηση του «δεξιού» πόλου οδηγεί σε πολύ πιο ομοιόμορφες (θετικές ή αρνητικές) αντιμετωπίσεις. Ας σημειωθεί επιπλέον ότι, στο εσωτερικό του «αριστερού» πόλου, η συσχέτιση του Χ. Φλωράκη με τους εκπροσώπους του ΠΑΣΟΚ είναι ισχυρότερη από την αντίστοιχη συσχέτισή του με τον Λ. Κύρκο, ο οποίος εμφανίζεται να είναι ο λιγότερο εντεταγμένος στο διπολικό σχήμα πολιτικός ηγέτης, τουλάχιστον κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Πράγματι, από τους πολιτικούς που εντάσσονται στον «αριστερό» πόλο, ο Λ. Κύρκος είναι: α) εκείνος που παρουσιάζει τους χαμηλότερους θετικούς συντελεστές συσχέτισης με τους υπόλοιπους «αριστερούς» πολιτικούς, και β) ο μόνος που εμφανίζει κάποιους θετικούς —έστω και ασθενέστατους— συντελεστές συσχέτισης με «δεξιούς» πολιτικούς (τον Κ. Καραμανλή και τον Γ. Ράλλη).

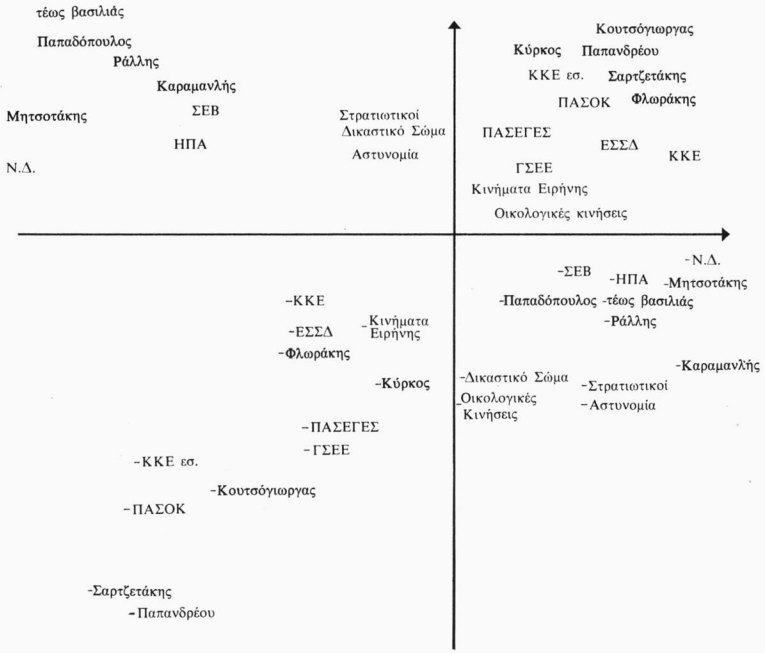
3.2. Μια συνθετική απεικόνιση του διπολικού ανταγωνισμού —όπως προκύπτει από την αξιολόγηση των πολιτικών ηγετών— προσφέρει η παραγοντική ανάλυση του πίνακα των βαθμολογιών[19] από την οποία ως κυρίαρχη διάσταση αναδεικνύεται η πόλωση μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς.

Το Διάγραμμα 3 απεικονίζει τη θέση ως προς τον πρώτο και σημαντικότερο παράγοντα (άξονα) της παραγοντικής ανάλυσης των δέκα πολιτικών ηγετών, καθώς επίσης και ορισμένων άλλων μεταβλητών («συμπάθεια» για θεσμούς, κόμματα, ομάδες ή χώρες).[20] Αυτές οι μεταβλητές χρησιμοποιήθη-

19. Για μια πρώτη παρουσίαση των σχετικών αποτελεσμάτων βλ. T. Behrakis και I. Nicolacopoulos: «Une typologie des forces politiques en Grèce», *Journées Internationales sur l'analyse statistiques des grands tableaux et données d'enquête* (Κόστα Μπράβα 1987).

20. Η παραγοντική ανάλυση αναφέρεται σε έναν πίνακα διαστάσεων 1998×20. Για κάθε μεταβλητή «συμπάθεια για τον α πολιτικό» ορίζεται μια μεταβλητή «αντιπάθεια για τον α πολιτικό» με τιμή: α′ = 10 − α. Ο μετασχηματισμός αυτός για τους πίνακες βαθμολογίας υποδει-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: *Παραγοντική ανάλυση των «θερμομέτρων συμπάθειας» (και «αντιπάθειας») προς ορισμένους πολιτικούς ηγέτες, θεσμούς, ομάδες και χώρες.*

καν ως συμπληρωματικές (éléments supplementaires)[21] και η απεικόνισή τους έγινε για να δοθεί πληρέστερη εικόνα της δομής του πολιτικού ανταγωνισμού.[22]

Όπως φαίνεται καθαρά από το Διάγραμμα 3, οι στάσεις του εκλογικού σώματος απέναντι στα διάφορα «αντικείμενα» του πολιτικού ανταγωνισμού (κόμματα και ηγέτες) αντανακλούν μια εξαιρετικά απλοποιημένη δομή του πολιτικού ορίζοντα, που βασίζεται στον σχεδόν απόλυτο διαχωρισμό δύο χώρων. Οι δύο χώροι ορίζονται, κυρίως, από στοιχεία που ανήκουν στη σφαίρα του καθαυτό εκλογικού ή πολιτικού ανταγωνισμού, σχετίζονται όμως και με τη διαφοροποιημένη αξιολόγηση χωρών, θεσμών ή ομάδων. Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές όσον αφορά την αξιολόγηση των δύο υπερδυνάμεων (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ): η στάση απέναντί τους εμφανίζεται ως η εντονότερα συναρτώμενη με την κομματική τοποθέτηση ιδεολογική παράμετρος. Φαινόμενο που ανάγεται σε βιώματα και ιδεολογικά στερεότυπα πολύ παλαιά και η ανάλυση του οποίου εκφεύγει προφανώς από το πλαίσιο αυτού του άρθρου.

Αντίστοιχη –αν και λιγότερο έντονη– συμπόρευση κομματικών τοποθετήσεων και ιδεολογικών στάσεων προσφέρει η αξιολόγηση των συνδικαλιστικών και εργοδοτικών οργανώσεων (ΓΣΕΕ και ΣΕΒ). Αντίθετα, είναι σημαντικό ότι η αξιολόγηση ορισμένων θεσμών, που μπορεί να θεωρηθεί ότι εκπροσωπούν το «κατεστημένο» (όπως π.χ. η Εκκλησία, η Αστυνομία και το Δικαστικό Σώμα) δεν φαίνεται να συνταυτίζεται έντονα με την ιδεολογική συγκρότηση των χωριστών «πολιτικών κόσμων». Γι' αυτό και τα αντίστοιχα σημεία, στο Διάγραμμα 3, αν και τοποθετούνται από την πλευρά της Δεξιάς, βρίσκονται σχεδόν στο κέντρο του διαγράμματος και σε ίση περίπου απόσταση από τους δύο πολιτικούς χώρους.

Πρέπει πάντως να υπογραμμιστεί με ιδιαίτερη έμφαση ότι τις ακραίες θέσεις στο διάγραμμα τις κατέχουν τα αντικείμενα του καθαυτό πολιτικού ανταγωνισμού. Οι κοινωνικές και ιδεολογικές διαιρέσεις εμφανίζονται έτσι λιγότερο απόλυτες, σε σύγκριση με τις κομματικές, οι οποίες φαίνεται να λειτουργούν σχετικά αυτόνομα, οδηγώντας σε *αυτοτροφοδοτούμενη πολιτική πόλωση*.

κνύεται στο έργο του J.P. Benzecri, *L'analyse de Correspondances*, Παρίσι 1973, και αποτελεί τον συνηθέστερο τρόπο αντιμετώπισης πινάκων βαθμολογίας με τις τεχνικές της Ανάλυσης Δεδομένων. Αυτός ο τρόπος δεν λαμβάνει υπόψη τον αποπληθωρισμό των βαθμών, πράγμα το οποίο επιχειρήθηκε με το μετασχηματισμό της βαθμολογίας που παρουσιάζεται στο Παράρτημα.

21. Οι συμπληρωματικές μεταβλητές δεν μετέχουν στη δημιουργία των αξόνων αλλά μπορεί να προβληθούν σ' αυτούς. Βλ. J.P. Benzecri, *όπ.π.*

22. Για παραπλήσιες αναλύσεις ισπανικών δεδομένων βλ. R. Gunther, G. Sani, G. Shabad. *όπ.π.*, σ. 344 κ.ε., και ιταλικών δεδομένων A. Marradi, *όπ.π.*

Ένα δεύτερο ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο είναι ότι οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις των δύο πολιτικών χώρων, αν και υπαρκτές, εμφανίζονται υποτελείς στη συνολική διαίρεση, και ελάχιστα μπορεί να θεωρηθεί ότι αμβλύνουν τη διχαστική αντιπαράθεση των δύο κόσμων. Έτσι, π.χ., ο Κ. Καραμανλής και ο Α. Παπανδρέου βρίσκονται πιο κοντά προς το κέντρο του διαγράμματος απ' ό,τι αντίστοιχα ο Κ. Μητσοτάκης και ο Α. Κουτσόγιωργας. Όμως, η απόσταση μεταξύ των δύο κορυφαίων πολιτικών εξακολουθεί να είναι πολύ μεγάλη, και, οπωσδήποτε, κατά πολύ μεγαλύτερη από την απόσταση του καθενός χωριστά από τους εκπροσώπους του συγγενούς του πολιτικού χώρου.

4. ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΩΜΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ: ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ

4.1. Η εικόνα της έντονης πόλωσης που προκύπτει από την προηγούμενη ανάλυση –όπου η αξιολόγηση των πολιτικών εμφανίζεται σύστοιχη των κομματικών επιλογών– αποτελεί αναμφισβήτητα το κυρίαρχο στοιχείο στην πολιτική συγκυρία των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985. Ταυτόχρονα, όμως, η ανάλυση των απαντήσεων, όσον αφορά την αξιολόγηση των πολιτικών, είχε στόχο να επισημάνει και τις άλλες διαχωριστικές τομές –που λανθάνουν κάτω από τη γενική και κυρίαρχη εικόνα της πόλωσης– οι οποίες διαφοροποιούνται, σε ορισμένα κρίσιμα σημεία, από τη διάταξη του κομματικού ανταγωνισμού. Επομένως, κύριο ζητούμενο της ανάλυσης που επιχειρείται στη συνέχεια είναι ο επιμερισμός του εκλογικού σώματος, με κριτήριο τις διαφορές οι οποίες παρατηρούνται στην αξιολόγηση του συνόλου των πολιτικών ηγετών, και η αντιπαραβολή του επιμερισμού αυτού προς τις εκφρασμένες κομματικές επιλογές.

Ως προσφορότερη μέθοδος για το σκοπό αυτό επιλέχτηκε η *αυτόματη ταξινόμηση*[23] των απαντώντων, με βάση το σύνολο των βαθμών που έδωσαν

23. Η αυτόματη ταξινόμηση έχει στόχο τον προσδιορισμό ομοιογενών και σαφώς διαχωρισμένων ομάδων, ατόμων ή αντικειμένων, που περιγράφονται από έναν αριθμό μεταβλητών ή χαρακτήρων προκαθοριζόμενων από τον ερευνητή. Βασικό κριτήριο για την αυτόματη ταξινόμηση αποτελεί η μεγιστοποίηση της διαταξικής αδράνειας, με ταυτόχρονη ελαχιστοποίηση του αθροίσματος των ενδοταξικών αδρανειών.

Υπάρχουν διάφορες παραλλαγές της αυτόματης ταξινόμησης. Από αυτές χρησιμοποιήθηκε εδώ η Ανιούσα Ιεραρχική Ταξινόμηση (Classification Ascendante Hierarchique), ο βασικός αλγόριθμος της οποία ακολουθεί τα εξής βήματα:

α) Στο αρχικό στάδιο υπάρχουν στοιχεία προς ταξινόμηση.

β) Εντοπίζονται τα δύο πλησιέστερα στοιχεία που συνενώνονται και δημιουργείται έτσι ένα νέο «στοιχείο».

και για τους δέκα πολιτικούς. Πρόκειται ακριβώς για τη στατιστική μέθοδο που έχει στόχο να εντοπίσει και να περιγράψει τους διάφορους, λίγο ώς πολύ τυποποιημένους, τρόπους (patterns) που υιοθετούνται στην αντιμετώπιση ενός ζητήματος. Με βάση αυτή τη μέθοδο τα άτομα κατατάσσονται σε *τάξεις*, ανάλογα με την ομοιότητα που παρουσιάζουν ορισμένα επιλεγμένα χαρακτηριστικά τους, στη συγκεκριμένη περίπτωση ανάλογα με την ομοιότητα που παρουσιάζει ο τρόπος συγκριτικής βαθμολόγησης των δέκα πολιτικών. Επειδή μάλιστα η ενδεχόμενη ομοιότητα ή διαφορά των απαντήσεων μπορεί να συσκοτίζεται από τον διαφορετικό τρόπο που τα άτομα προσλαμβάνουν και χρησιμοποιούν τη βαθμολογική κλίμακα, η εφαρμογή της αυτόματης ταξινόμησης δεν βασίστηκε στον αρχικό Πίνακα δεδομένων αλλά στον μετασχηματισμένο Πίνακα που αντιστοιχεί στην *αποπληθωρισμένη βαθμολόγηση* (βλ. παραπάνω § 1.3 καθώς και Παράρτημα).[24]

Τα Διαγράμματα 4 και 5 συνοψίζουν τα βασικότερα αποτελέσματα της αυτόματης ταξινόμησης, όσον αφορά το σύνολο του δείγματος. Το Διάγραμμα 4 αποτελεί τον κορμό της ανάλυσης και απεικονίζει το δενδρόγραμμα που προκύπτει από την ταξινόμηση των απαντώντων σε εφτά τάξεις.[25] Παρουσιάζει, δηλαδή, τον επιμερισμό του εκλογικού σώματος σε εφτά υποομάδες, κα-

---

γ) Οδηγούμαστε, λοιπόν, στις συνθήκες του αρχικού σταδίου, αλλά με (n−1) στοιχεία.

δ) Εντοπίζονται πάλι τα δύο πλησιέστερα στοιχεία, τα οποία και συνενώνονται.

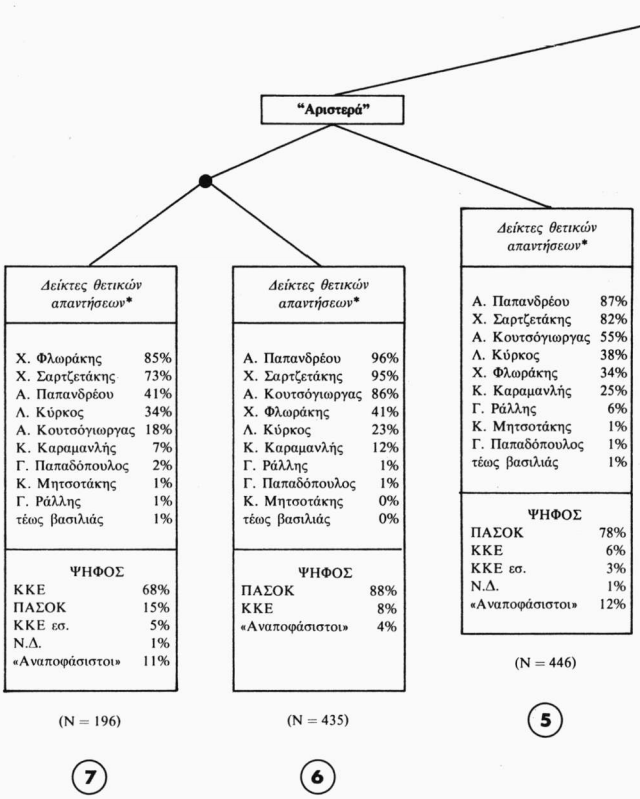
ε) Η διαδικασία επαναλαμβάνεται μέχρι να εξαντληθεί το σύνολο των στοιχείων.

Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται με τη μορφή δενδρογράμματος. Το δενδρόγραμμα είναι ένα διάγραμμα που μοιάζει με ανεστραμμένο δένδρο, τα κλαδιά του οποίου καταλήγουν στα στοιχεία που ταξινομούνται. Βλ. J.P. Benzecri, «Construction d'une classification Ascendante Hierarchique par la Recherche en Chaîne des Voisins Réciproques», *Cahiers de l'Analyse des Données*, τόμ. 7 (1982), No 2, σ. 209-218.

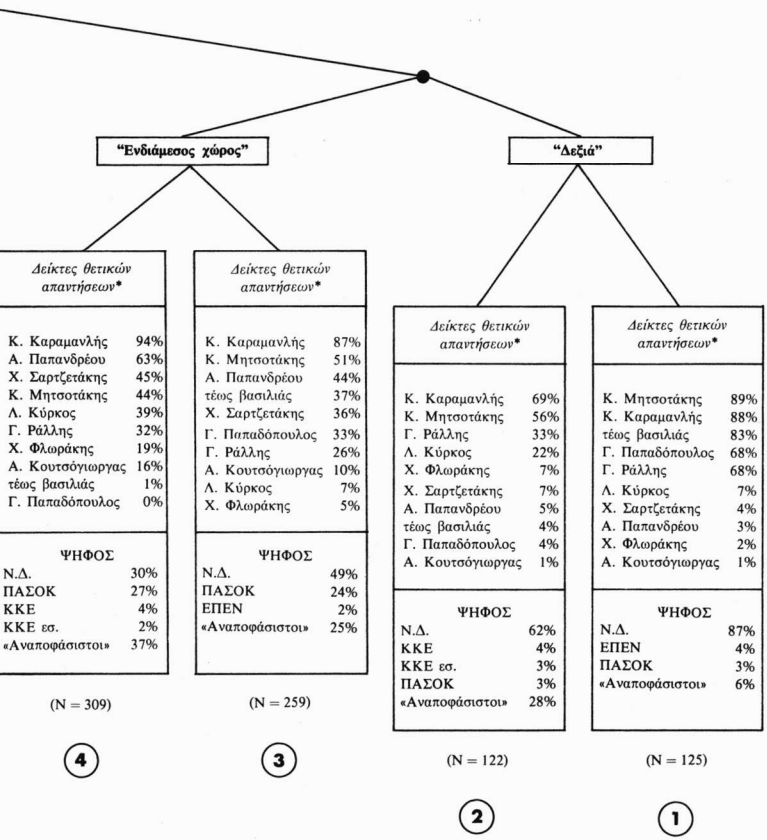
24. Πρόκειται για έναν Πίνακα διαστάσεων 1998 (άτομα)×30 (τρεις κατηγορίες ανά πολιτικό), κατασκευασμένο με την τεχνική που παρουσιάζεται στο Παράρτημα. Ο πίνακας αναλύεται καταρχήν με τη μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης. Η αυτόματη ταξινόμηση των ατόμων, που ακολουθεί, γίνεται με βάση τις συντεταγμένες τους στους έξι πρώτους παράγοντες.

25. Η ανάλυση θα μπορούσε επίσης να οδηγήσει σε ένα δενδρόγραμμα με μεγαλύτερο αριθμό τάξεων. Ο καθορισμός του αριθμού των τάξεων είναι επιλογή του ίδιου του ερευνητή και γίνεται με το συνδυασμό ενός αντικειμενικού και ενός υποκειμενικού κριτηρίου. Το πρώτο εκφράζεται με έναν στατιστικό δείκτη (διαταξική αδράνεια/συνολική αδράνεια), ο οποίος μετρά, βήμα προς βήμα, το ποσοστό της αδράνειας, και κατ' επέκταση της «πληροφορίας», που προστίθεται. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της ανάλυσης που απεικονίζεται στο Διάγραμμα 4, ο δείκτης αυτός είναι 0,662, γεγονός που σημαίνει ότι η ταξινόμηση σε 7 τάξεις καλύπτει ήδη το 66,2% της συνολικής αδράνειας («πληροφορίας»), η οποία εμπεριέχεται στον Πίνακα των δεδομένων. Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι για κάθε επόμενο βήμα της ανάλυσης η αύξηση του σχετικού δείκτη θα ήταν μικρότερη του 0,02, και ότι η τιμή του δείκτη θα έφτανε το 0,947 αν η ανάλυση γινόταν σε 45 τάξεις. Όσον αφορά το υποκειμενικό κριτήριο για τον προσδιορισμό του αριθμού των τάξεων, αυτό σχετίζεται με το ίδιο το αντικείμενο και τη στόχευση της μελέτης: στη συγκεκριμένη περίπτωση στόχος δεν ήταν η πλήρης καταγραφή όλων των, έστω και λίγο διαφοροποιούμενων, τρόπων που υιοθετούνται για την αξιολόγηση των πολιτικών, αλλά ο εντοπισμός των κύριων διαχωριστικών τομών και η μελέτη της αλληλουχίας τους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: *Αυτόματη ταξινόμηση του δείγματος σε εφτά τάξεις με βάση την αξιολόγηση δέκα πολιτικών προσώπων.*

* Ο δείκτης θετικών απαντήσεων εκφράζει την αναλογία (%) των θετικών κρίσεων (+) για κάθε πολιτικό (βλ. και Παράρτημα)

"Ενδιάμεσος χώρος"
"Δεξιά"
Δείκτες θετικών απαντήσεων*
Κ. Καραμανλής 94%
Α. Παπανδρέου 63%
Χ. Σαρτζετάκης 45%
Κ. Μητσοτάκης 44%
Λ. Κύρκος 39%
Γ. Ράλλης 32%
Χ. Φλωράκης 19%
Α. Κουτσόγιωργας 16%
τέως βασιλιάς 1%
Γ. Παπαδόπουλος 0%
ΨΗΦΟΣ
Ν.Δ. 30%
ΠΑΣΟΚ 27%
ΚΚΕ 4%
ΚΚΕ εσ. 2%
«Αναποφάσιστοι» 37%
(N = 309)
4
Δείκτες θετικών απαντήσεων*
Κ. Καραμανλής 87%
Κ. Μητσοτάκης 51%
Α. Παπανδρέου 44%
τέως βασιλιάς 37%
Χ. Σαρτζετάκης 36%
Γ. Παπαδόπουλος 33%
Γ. Ράλλης 26%
Α. Κουτσόγιωργας 10%
Λ. Κύρκος 7%
Χ. Φλωράκης 5%
ΨΗΦΟΣ
Ν.Δ. 49%
ΠΑΣΟΚ 24%
ΕΠΕΝ 2%
«Αναποφάσιστοι» 25%
(N = 259)
3
Δείκτες θετικών απαντήσεων*
Κ. Καραμανλής 69%
Κ. Μητσοτάκης 56%
Γ. Ράλλης 33%
Λ. Κύρκος 22%
Χ. Φλωράκης 7%
Χ. Σαρτζετάκης 7%
Α. Παπανδρέου 5%
τέως βασιλιάς 4%
Γ. Παπαδόπουλος 4%
Α. Κουτσόγιωργας 1%
ΨΗΦΟΣ
Ν.Δ. 62%
ΚΚΕ 4%
ΚΚΕ εσ. 3%
ΠΑΣΟΚ 3%
«Αναποφάσιστοι» 28%
(N = 122)
2
Δείκτες θετικών απαντήσεων*
Κ. Μητσοτάκης 89%
Κ. Καραμανλής 88%
τέως βασιλιάς 83%
Γ. Παπαδόπουλος 68%
Γ. Ράλλης 68%
Λ. Κύρκος 7%
Χ. Σαρτζετάκης 4%
Α. Παπανδρέου 3%
Χ. Φλωράκης 2%
Α. Κουτσόγιωργας 1%
ΨΗΦΟΣ
Ν.Δ. 87%
ΕΠΕΝ 4%
ΠΑΣΟΚ 3%
«Αναποφάσιστοι» 6%
(N = 125)
1

θεμία από τις οποίες υιοθετεί έναν διαφορετικό —και σχετικά ομοιόμορφο— τρόπο συγκριτικής αξιολόγησης των δέκα πολιτικών.

Για καθεμία από τις εφτά τάξεις παρατίθενται στο Διάγραμμα 4 τα στοιχεία που συνοψίζουν τον (σχετικά κοινό) τρόπο βαθμολόγησης, τον οποίο χρησιμοποιεί για τους δέκα πολιτικούς, καθώς και τα στοιχεία που περιγράφουν την κομματική τοποθέτηση των ατόμων που εντάσσονται στη συγκεκριμένη τάξη.

Το Διάγραμμα 5 αποτελεί το προκαταρκτικό στάδιο της ανάλυσης, αλλά και το απαραίτητο συμπλήρωμά της για την αποτίμηση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Προκαταρκτικό στάδιο γιατί η παραγοντική ανάλυση προηγείται της ταξινόμησης στη διαδικασία που ακολουθήθηκε. Απαραίτητο συμπλήρωμα για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων, αφού οι τάξεις τοποθετούνται στο χώρο τον οποίο ορίζουν οι τριάντα μεταβλητές, που προκύπτουν από τη βαθμολογία των δέκα πολιτικών.

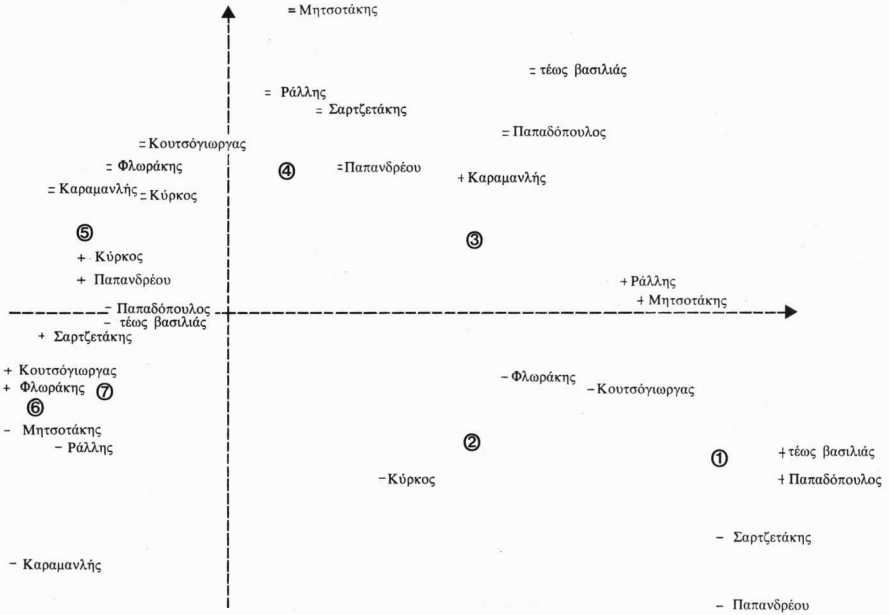
Συγκεκριμένα, στο Διάγραμμα 5 απεικονίζεται το επίπεδο που ορίζουν οι δύο πρώτοι άξονες της παραγοντικής ανάλυσης του μετασχηματισμένου Πίνακα των δεδομένων (1998×30). Σ' αυτό το επίπεδο προβάλλονται τα κέντρα βάρους των εφτά τάξεων, στις οποίες καταλήγει η αυτόματη ταξινόμηση, παρέχοντας μια πρώτη απεικόνιση για τη θέση των τάξεων στο χώρο των δύο διαστάσεων. Έτσι, μαζί με τα σύμβολα (+, =, –) που εκφράζουν για κάθε πολιτικό τον τρόπο αξιολόγησής του (συμπάθεια, μετριοπάθεια, αντιπάθεια), παρατίθενται στο Διάγραμμα οι συμβολικοί αριθμοί των εφτά τάξεων.

4.2. Η πρώτη βασική τομή που αναδεικνύεται από το Διάγραμμα 4 μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλά το κυριότερο χαρακτηριστικό στοιχείο των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985, δηλαδή την πόλωση μεταξύ των «δύο κόσμων».

Από τη μια μεριά (της «Αριστεράς») τοποθετούνται όλοι όσοι υιοθετούν, κατά τρόπο σχεδόν ομοιόμορφο, απόλυτα αρνητική στάση απέναντι σε όλους τους πολιτικούς που θεωρείται ότι ανήκουν στον «συντηρητικό» χώρο. Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί ότι αυτό γίνεται σχεδόν χωρίς καμιά διαφοροποίηση μεταξύ συμβόλων ενός αυταρχικού παρελθόντος και σημερινών κοινοβουλευτικών ηγετών — με ελαφρά μόνο εξαίρεση, ορισμένες φορές, ως προς τον Κ. Καραμανλή.

Στον συμπαγή —ως προς τον «αντιδεξιό» χαρακτήρα— «αριστερό» πόλο αντιπαρατίθεται ένας πολύ πιο ανομοιογενής πολιτικός πόλος, με μοναδικό ίσως ενοποιητικό στοιχείο τη θετική αξιολόγηση του Κ. Καραμανλή. Γι' αυτό και ο δεύτερος πόλος μόνο καταχρηστικά θα μπορούσε να ονομαστεί «δεξιός». Άλλωστε, η αμέσως επόμενη τομή οδηγεί στη διάκριση —στο εσωτερικό του «δεξιού» νεφελώματος— μεταξύ: α) του αμιγώς δεξιού πόλου —αυτού

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: *Παραγοντική ανάλυση των «θερμομέτρων συμπάθειας» για δέκα πολιτικά πρόσωπα με ανάλυση του τρόπου αξιολόγησής τους σε τρεις κατηγορίες: συμπάθεια (+), μετριοπάθεια (=), αντιπάθεια (–).*

δηλαδή που υιοθετεί αδιαφοροποίητα αρνητική στάση απέναντι σε όλους τους «μη δεξιούς» πολιτικούς–, και β) ενός ενδιάμεσου χώρου, ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ανομοιογενές «κέντρο».

Αν σταματήσουμε για μια στιγμή, την ανάλυση στο επίπεδο αυτό –δηλαδή στις τρεις κύριες τάξεις που προκύπτουν από την αυτόματη ταξινόμηση (βλ. και Διάγραμμα 6)[26]– μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένα πρώτα βασικά συμπεράσματα.

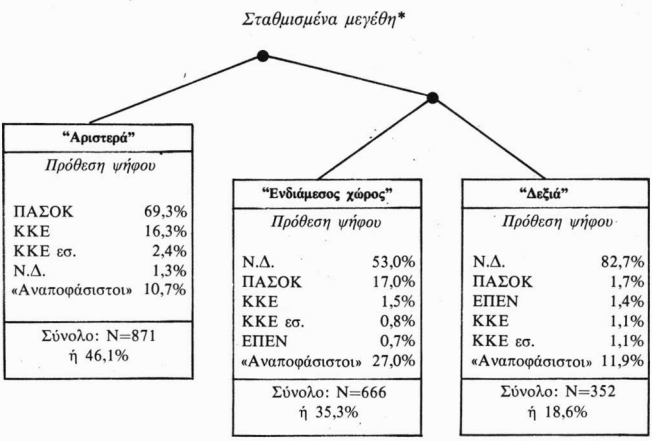
α) Η τριχοτόμηση του εκλογικού σώματος που προκύπτει από την αυτόματη ταξινόμηση, διαφοροποιείται σημαντικότατα από τη διάταξη του κομματικού ανταγωνισμού και από τον κυρίαρχο, τουλάχιστον μετά το 1981, τρικομματισμό. Πρώτον, η ύπαρξη ενός ευρύτατου ενδιάμεσου χώρου φανερώνει πόσο σχετική μπορεί να είναι η σημασία του ορύγματος μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς – και κυρίως πόσο μεταβαλλόμενο μπορεί να είναι το αντίστοιχο σύνορο· και δεύτερον, η κυριαρχία του «αντιδεξιού» συνδρόμου αποδυναμώνει ριζικά τη διαφοροποίηση μεταξύ ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ, τουλάχιστον στο θέμα της αξιολόγησης των πολιτικών.

β) Η «αντιδεξιά» συσπείρωση δεν είχε ως αντίβαρο μια αντίστοιχου μεγέθους «αντιαριστερή» συσπείρωση. Ο αδιαφοροποίητα «αντιαριστερός» χώρος δεν φαίνεται να ξεπερνούσε, σε σταθμισμένα μεγέθη, το 20% του εκλογικού σώματος. Αποκαλύπτεται έτσι ένας σχεδόν απόλυτος διχασμός της δυνάμει εκλογικής βάσης της Ν.Δ. σε σχεδόν ισομεγέθη τμήματα, με αποτέλεσμα τη συνεχή ταλάντευσή της ανάμεσα σε δύο διαφορετικού είδους πολιτικές προσεγγίσεις.

γ) Παρά τον ιδιαίτερα πολωμένο χαρακτήρα των εκλογών του 1985, διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας σημαντικότατης μερίδας του εκλογικού σώματος που δεν υιοθέτησε –τουλάχιστον όσον αφορά την αξιολόγηση των πολιτικών– τη λογική της απόλυτης αντιπαράθεσης. Κύριο χαρακτηριστικό αυτού του χώρου είναι η σχετικά μετριοπαθής αξιολόγηση των αρχηγών των δύο μεγάλων κομμάτων (Α. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκη), σε συνδυασμό με τη θετική αξιολόγηση του Κ. Καραμανλή. Αυτός ο ενδιάμεσος χώρος, που αποτέλεσε τον κατεξοχήν χώρο του εκλογικού ανταγωνισμού, αντιπροσωπεύει (σε σταθμισμένα μεγέθη) περίπου το 35% του εκλογικού σώματος. Σ' αυτόν εντάσσεται και το μεγαλύτερο τμήμα των λεγόμενων «αναποφάσιστων», όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 6. Στη μεγάλη του πλειοψηφία, βέβαια, ο συγκεκριμένος χώρος έτεινε, ως κομματική επιλογή, προς τη Ν.Δ., χωρίς όμως αυτό να συνδυάζεται με ολοκληρωτική απόρριψη του ΠΑΣΟΚ (ή

26. Ο στατιστικός δείκτης (διαταξική αδράνεια/συνολική αδράνεια) που μετρά το ποσοστό της «ερμηνευόμενης πληροφορίας» έχει ήδη, για τρεις μόνο τάξεις, την τιμή 0.410.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: *Αυτόματη ταξινόμηση του δείγματος σε τρεις τάξεις (με βάση την αξιολόγηση δέκα πολιτικών προσώπων).*

* Το μέγεθος (Ν) κάθε τάξης, καθώς και η κατανομή κατά κόμμα των ατόμων που κατατάσσονται σ' αυτήν, έχει επανυπολογιστεί με βάση τα σταθμισμένα στοιχεία που προκύπτουν με σημείο αναφοράς την ερώτηση για την πρόθεση ψήφου (βλ. και παραπάνω, σημ. 10).

τουλάχιστον του αρχηγού του). Γι' αυτό και το ΠΑΣΟΚ κατόρθωσε να προσεταιριστεί ένα καθόλου ευκαταφρόνητο τμήμα του εν λόγω χώρου, γεγονός που του προσέφερε και την εκλογική νίκη. Αν υποτεθεί, μάλιστα, ότι τα *σταθμισμένα* ποσοστά «πρόθεσης ψήφου» για το ΠΑΣΟΚ και τη Ν.Δ. στον ενδιάμεσο χώρο (17,3% και 53,0% αντίστοιχα, βλ. Διάγραμμα 6) αντιπροσωπεύουν και την τελική αναλογία καταμερισμού του στα δύο αυτά κόμματα, τότε μπορεί να εκτιμηθεί ότι το ΠΑΣΟΚ εξασφάλισε την υποστήριξη του 1/4 περίπου των ψηφοφόρων αυτής της κατηγορίας. Και αξίζει να υπογραμμιστεί ότι αυτό έγινε *παρά τη «ρήξη»* της 9ης Μαρτίου και παρ' όλη την υψηλότατη δημοτικότητα του Κ. Καραμανλή στον ενδιάμεσο χώρο.

δ) Ο αδιαφοροποίητα «αντιδεξιός» χώρος, η συνοχή του οποίου είναι λογικό να υποτεθεί πως ενισχύθηκε σημαντικά από τη «ρήξη» της 9ης Μαρτίου, αποτέλεσε τη συμπαγέστερη και πολυπληθέστερη μερίδα του εκλογικού σώματος, γι' αυτό και έδωσε τον τόνο που σφράγισε την εκλογική αναμέτρη-

ση. Εντούτοις πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά την εντυπωσιακή του ευρύτητα —αφού σε σταθμισμένα μεγέθη αντιστοιχούσε περίπου στο 45% του εκλογικού σώματος—, δεν αρκούσε, από μόνος του, για να προσφέρει την εκλογική νίκη στο ΠΑΣΟΚ. Πρέπει, λοιπόν, να θεωρηθεί ότι η νίκη προέκυψε ως το συνδυασμένο αποτέλεσμα αφ' ενός της κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ στον «αντιδεξιό» χώρο (από τον οποίο άντλησε περίπου το 35% του εκλογικού σώματος) και, αφ' ετέρου, των προσβάσεων που διατήρησε στον ενδιάμεσο χώρο, απ' όπου μπόρεσε να προσελκύσει το απαραίτητο συμπλήρωμα για να φτάσει στο συνολικό 45,8%.

4.3. Η λεπτομερέστερη διερεύνηση των τριών βασικών πολιτικών χώρων, που σκιαγραφήθηκαν προηγουμένως, επιτρέπει την εξαγωγή και ορισμένων άλλων σημαντικών συμπερασμάτων. Αρχίζοντας από τον «δεξιό» πόλο, η αμέσως επόμενη διαφοροποίηση οδηγεί στη διάκριση δύο χωριστών, και περίπου ίσου μεγέθους, μερίδων, ανάλογα με την αξιολόγηση των δύο συμβόλων του αυταρχικού παρελθόντος (Γ. Παπαδόπουλος και τέως βασιλιάς). Η πρώτη μερίδα (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 2) εκφράζεται θετικά μόνο για τους τρεις, κατά καιρούς, ηγέτες της Ν.Δ., απορρίπτοντας συλλήβδην τόσο τους αριστερούς πολιτικούς όσο και τα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος· αντίθετα, η δεύτερη μερίδα (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 1) εκφράζεται σχεδόν εξίσου θετικά τόσο για τους ηγέτες της Ν.Δ. όσο και για τα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος, ενώ ταυτόχρονα απορρίπτει ολοκληρωτικά τους αριστερούς πολιτικούς. Διαπιστώνεται έτσι η ύπαρξη μιας συμπαγούς ακροδεξιάς μερίδας (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 1), που σε σταθμισμένα μεγέθη αντιστοιχεί περίπου στο 10% των ψηφοφόρων. Η μερίδα αυτή είναι το ριζικότερα διαφοροποιούμενο τμήμα του εκλογικού σώματος, αφού υιοθετεί μια στάση (ας χαρακτηριστεί σχηματικά «φιλοχουντική») που απορρίπτεται σχεδόν πλήρως απ' όλους τους άλλους. Γι' αυτό και στο Διάγραμμα 5 η τάξη αυτή, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες, τοποθετείται στο ακρότατο σημείο του Διαγράμματος, σε τεράστια απόσταση από το κέντρο των αξόνων, το οποίο εκφράζει, κατά κάποιον τρόπο, τον μέσο ερωτώμενο.

Στον ενδιάμεσο χώρο, κοινό χαρακτηριστικό του οποίου είναι η πολύ υψηλή δημοτικότητα του Κ. Καραμανλή, η επόμενη διαφοροποίηση οδηγεί επίσης στη διάκριση δύο μερίδων, με ίσο περίπου μέγεθος. Βασικό κριτήριο για τη διάκριση αυτή φαίνεται πως είναι η ομάδα των πολιτικών που τοποθετείται στο χώρο της πλήρους απόρριψης. Η πρώτη μερίδα (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 3) υιοθετεί απόλυτα αρνητική στάση για τους ηγέτες των δύο κομμουνιστικών κομμάτων (και σε μεγάλο βαθμό και για τον Α. Κουτσόγιωργα), ενώ αντίθετα αντιμετωπίζει με σχετική μετριοπάθεια τα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος. Ταυτόχρονα, η ίδια μερίδα του εκλογικού σώματος αξιολογεί

θετικότερα τον Κ. Μητσοτάκη από τον Α. Παπανδρέου, χωρίς όμως να είναι και απορριπτική για τον αρχηγό του ΠΑΣΟΚ (ούτε απόλυτα απορριπτική για τον Χ. Σαρτζετάκη). Γι' αυτό και, παρά τη μεγάλη υπεροχή της Ν.Δ. στην ομάδα αυτή, ένα, έστω και μικρό, τμήμα της εκφράζει την προτίμησή του για το ΠΑΣΟΚ.

Η δεύτερη μερίδα (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 4) φαίνεται πως είναι αυτή που αποτέλεσε το κατεξοχήν διακύβευμα του εκλογικού ανταγωνισμού το 1985. Η μερίδα αυτή υιοθετεί πλήρως απορριπτική στάση μόνο για τα δύο σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος, και αντίστοιχα πλήρως θετική στάση μόνο για τον Κ. Καραμανλή. Οι υπόλοιποι εφτά πολιτικοί αξιολογούνται, κατά κανόνα, με ουδέτερο και μετριοπαθή τρόπο. Από αυτούς τους εφτά πολιτικούς την ευνοϊκότερη αντιμετώπιση –με σημαντική μάλιστα διαφορά από τους υπόλοιπους– έχει ο Α. Παπανδρέου, και τη δυσμενέστερη ο Α. Κουτσόγιωργας. Η ομάδα αυτή, που σε σταθμισμένα μεγέθη αντιστοιχεί, περίπου, στο 15% του εκλογικού σώματος, φαίνεται, λοιπόν, πως αποτελείται από τους οπαδούς της συναίνεσης και τους θιασώτες της χαμένης «συγκατοίκησης», που, κατά τη γνώμη τους, έληξε τόσο άδοξα στις 9 Μαρτίου. Η ιεράρχηση των προτιμήσεών τους είναι Κ. Καραμανλής - Α. Παπανδρέου - Κ. Μητσοτάκης, γεγονός που εξηγεί και την έντονη ταλάντευσή τους ως προς την ψήφο. Γι' αυτό και εδώ παρατηρείται αφ' ενός το υψηλότερο ποσοστό «αναποφάσιστων» (περίπου 35%) και αφ' ετέρου μια σχετικά ισόρροπη κλίση προς τα δύο μεγάλα κόμματα.

Τέλος, στον, εκ πρώτης όψεως συμπαγή, «αντιδεξιό» χώρο, τα επόμενα βήματα της αυτόματης ταξινόμησης επιτρέπουν τη διαφοροποίησή του σε τρεις ομάδες. Η πρώτη διάκριση φαίνεται να έχει βασικό κριτήριο την αξιολόγηση του Κ. Καραμανλή, διαφοροποιώντας τις απόλυτα αρνητικές από τις σχετικά μετριοπαθείς κρίσεις. Διαχωρίζεται έτσι μια κατηγορία του «αντιδεξιού» εκλογικού σώματος (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 5), η οποία, ενώ τηρεί πλήρως και ομοιόμορφα αρνητική στάση για τον Γ. Ράλλη, τον Κ. Μητσοτάκη, τον Γ. Παπαδόπουλο και τον τέως βασιλιά, εντούτοις, διαφοροποιεί ελαφρώς την κρίση της όσον αφορά τον Κ. Καραμανλή. Γεγονός που έχει ως αντανάκλαση και μια συγκρατημένα θετική, έως μετριοπαθή, αξιολόγηση του Α. Κουτσόγιωργα, που έρχεται σε αντίθεση με την απόλυτα θετική στάση για τους Α. Παπανδρέου και Χ. Σαρτζετάκη. Η μερίδα αυτή του εκλογικού σώματος, που στη συντριπτική της πλειοψηφία ψηφίζει ΠΑΣΟΚ, φαίνεται επομένως να ακολουθεί τη λογική της «αντιδεξιάς ρήξης», χωρίς όμως και να ταυτίζεται πλήρως μαζί της.

Από την άλλη πλευρά τοποθετείται το τμήμα του «αντιδεξιού» εκλογικού σώματος που κρίνει με τρόπο απόλυτα αρνητικό –και χωρίς καμιά ουσιαστική διαφοροποίηση– όλους τους πολιτικούς που θεωρείται ότι ανήκουν

στον δεξιό χώρο. Το τμήμα αυτό διακρίνεται, με τη σειρά του, σε δύο σαφείς υποομάδες, ανάλογα με τη συγκριτική αξιολόγηση των Α. Παπανδρέου και Χ. Φλωράκη. Η πρώτη μερίδα του (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 6) εκφράζεται απολύτως θετικά και για τους τρεις πολιτικούς που εκπροσωπούν το ΠΑΣΟΚ (ή κορυφαίες επιλογές του), αντιμετωπίζοντας, πάντως, και τον Χ. Φλωράκη με τρόπο που κυμαίνεται, κατά κανόνα, μεταξύ μετριοπάθειας και συγκρατημένης θετικής αξιολόγησης. Η δεύτερη μερίδα (βλ. Διάγραμμα 4, τάξη 7) εκφράζει την προτίμησή της για τον Χ. Φλωράκη και αντιμετωπίζει, παράλληλα, με θετικό τρόπο και τον Χ. Σαρτζετάκη, ενώ για τον Α. Παπανδρέου κυμαίνεται, κατά κανόνα, μεταξύ μετριοπάθειας και συγκρατημένα θετικής αξιολόγησης. Όπως είναι φυσικό, αυτή η ομάδα αποτελείται στην πλειοψηφία της από οπαδούς του ΚΚΕ· αυτό όμως δεν σημαίνει ούτε ότι το σύνολο της ομάδας επιλέγει το ΚΚΕ ούτε ότι το σύνολο των ψηφοφόρων του ΚΚΕ εντάσσεται σ' αυτήν. Διαπιστώνεται έτσι μια σημαντική εσωτερική *ρευστότητα στον «αντιδεξιό» χώρο*, που εκφράζεται με διπλό τρόπο. Πρώτον, από την ύπαρξη μιας, σχεδόν αμοιβαίας, ευνοϊκής αντιμετώπισης του Α. Παπανδρέου και του Χ. Φλωράκη από τους οπαδούς του ΚΚΕ και του ΠΑΣΟΚ αντίστοιχα (βλ. Διάγραμμα 4, τάξεις 7, 6 και 5, καθώς και Πίνακα 3)· και δεύτερον, από το γεγονός ότι η ιδιαιτερότητα της εκλογικής βάσης του ΚΚΕ —με κριτήριο, πάντα, την αξιολόγηση της δεδομένης ομάδας πολιτικών— είναι αρκετά δυσδιάκριτη και δεν αναφαίνεται (και πάλι εν μέρει) παρά μόνο στην έκτη κατά σειρά τομή του δενδρογράμματος της αυτόματης ταξινόμησης.

4.4. Η ανάλυση που επιχειρήθηκε ώς εδώ για το σύνολο του δείγματος, επαναληφθηκε στη συνέχεια χωριστά για την εκλογική βάση των δύο μεγαλύτερων κομμάτων. Με τον τρόπο αυτό οι γενικές γραμμές της ανάλυσης επαληθεύονται στο εσωτερικό κάθε κόμματος, αλλά και εξειδικεύονται με λεπτομερέστερη προσέγγιση της αλληλουχίας και του τρόπου άρθρωσης των διαιρετικών τομών.

Το Διάγραμμα 7 συνοψίζει τα βασικότερα αποτελέσματα της αυτόματης ταξινόμησης των οπαδών του ΠΑΣΟΚ σε έξι τάξεις. Η πρώτη βασική τομή που αναδεικνύεται είναι ουσιαστικά η ίδια με αυτήν που προκύπτει και από την αυτόματη ταξινόμηση για το σύνολο του δείγματος: από τη μια πλευρά τοποθετούνται οι οπαδοί του ΠΑΣΟΚ που υιοθετούν απόλυτα «αντιδεξιά» στάση, ενώ από την άλλη όλοι οι υπόλοιποι. Με βαθύτερη ανάλυση αυτών των δύο γενικών τάξεων, διακρίνονται οι εξής επιμέρους κατηγορίες:

α) Ο «αντιδεξιός» χώρος, που καλύπτει κάτι λιγότερο από τα 2/3 της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ, χαρακτηρίζεται από σημαντική ομοιογένεια αφού, εκτός από την απόλυτη απόρριψη και των πέντε δεξιών πολιτικών, συμβαδίζει επίσης και στην εξαιρετικά θετική αξιολόγηση του Α. Παπαν-

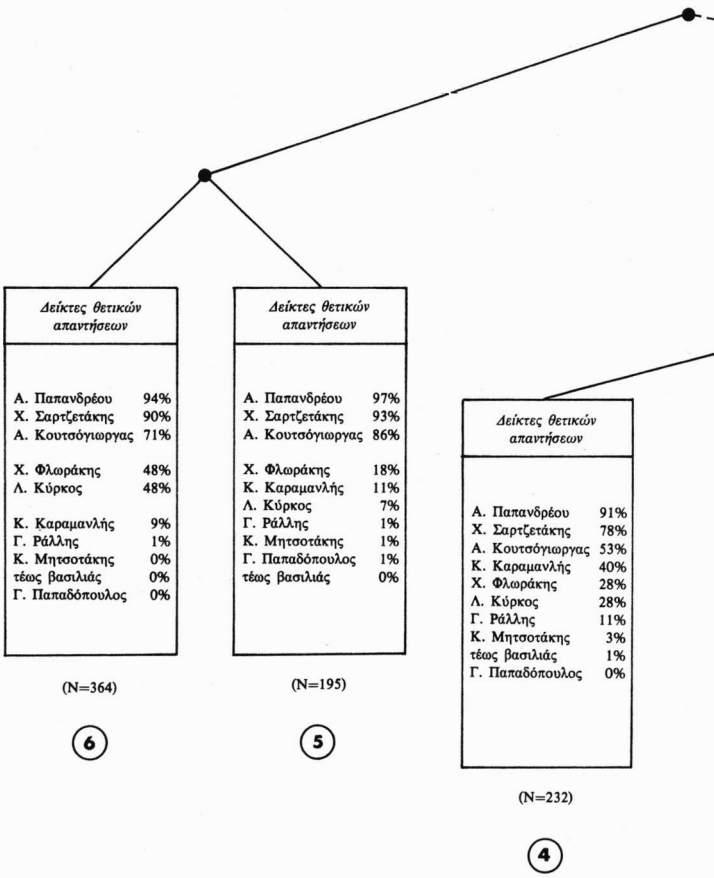
δρέου και του Χ. Σαρτζετάκη. Βαθμολογεί δηλαδή ομοιόμορφα τους εφτά από τους δέκα πολιτικούς που διερευνήθηκαν. Πάντως, στο εσωτερικό του διαφαίνονται δύο σαφείς επιμέρους υποομάδες, ανάλογα με τη στάση που τηρούν οι οπαδοί του ΠΑΣΟΚ κυρίως ως προς τους ηγέτες των δύο κομμουνιστικών κομμάτων και δευτερευόντως ως προς τον Α. Κουτσόγιωργα. Την πολυπληθέστερη μερίδα –που αντιστοιχεί περίπου στο 40% της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ– αποτελούν όσοι υιοθετούν σχετικά θετική, ή τουλάχιστον μετριοπαθή, στάση απέναντι στον Χ. Φλωράκη και τον Λ. Κύρκο (βλ. Διάγραμμα 7, τάξη 6), η οποία συνδυάζεται και με συγκρατημένα θετική αξιολόγηση του Α. Κουτσόγιωργα. Υπάρχει όμως –πάντα μέσα στον αμιγώς «αντιδεξιό» χώρο του ΠΑΣΟΚ– και μια δεύτερη αξιοσημείωτη μερίδα οπαδών του (αντιστοιχεί περίπου στο 22% της εκλογικής του βάσης) που συνδυάζει την απόρριψη των δεξιών πολιτικών με μια, σχεδόν αντίστοιχη, απόρριψη των εκπροσώπων των δύο κομμουνιστικών κομμάτων (βλ. Διάγραμμα 7, τάξη 5). Αυτή η μερίδα εκφράζει την προτίμησή της, και μάλιστα με απόλυτα θετικό τρόπο, μόνο για τους τρεις πολιτικούς που ανήκουν ή συνδέονται με το ΠΑΣΟΚ (κατά σειρά προτίμησης, αλλά με μικρές διαφοροποιήσεις: Α. Παπανδρέου, Χ. Σαρτζετάκης, Α. Κουτσόγιωργας).

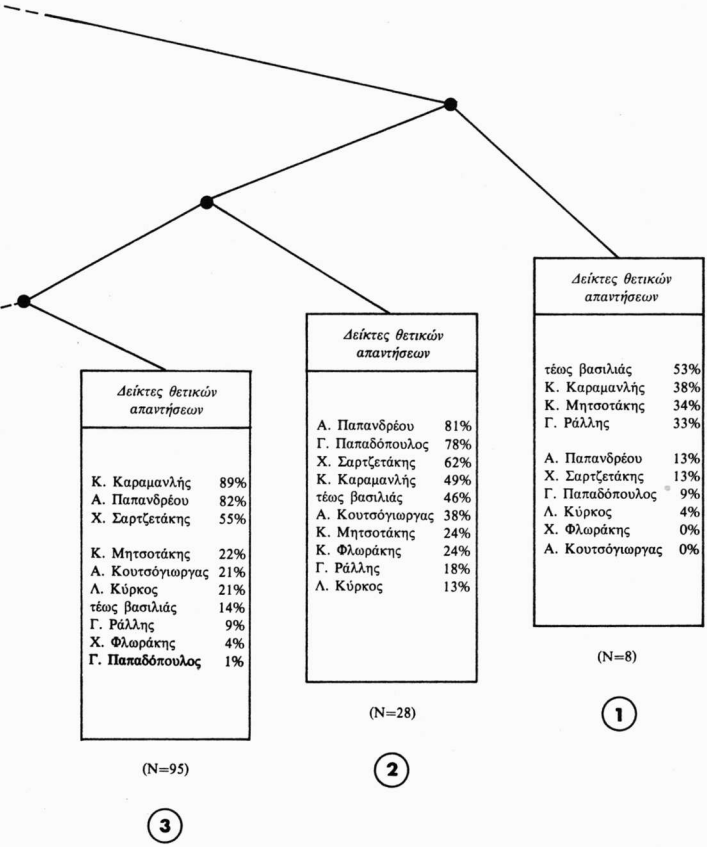
β) Περισσότερο διαφοροποιημένο εμφανίζεται το υπόλοιπο τμήμα των οπαδών του ΠΑΣΟΚ, δηλαδή όσοι δεν υιοθετούν πλήρως απορριπτική στάση έναντι όλων των δεξιών πολιτικών. Το τμήμα αυτό διακρίνεται σε τρεις[27] επιμέρους υποομάδες, που παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Τη μεγαλύτερη, από ποσοτική άποψη, μερίδα (περίπου το 1/4 της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ) αποτελούν όσοι διαφοροποιούν την «αντιδεξιά» στάση τους μόνο ως προς το πρόσωπο του Κ. Καραμανλή, τον οποίο κρίνουν με σχετική μετριοπάθεια (βλ. Διάγραμμα 7, τάξη 4). Πρόκειται, όπως ήδη σημειώθηκε, για σημαντικό τμήμα οπαδών του ΠΑΣΟΚ που χωρίς να θεωρεί αναγκαία τη «ρήξη της 9ης Μαρτίου» (όπως φαίνεται από τη μετριοπαθή αξιολόγηση του Κ. Καραμανλή αλλά και του Α. Κουτσόγιωργα), εντούτοις δεν είχε ουσιαστικές επιφυλάξεις να την υιοθετήσει (όπως φαίνεται από την ιδιαίτερη θετική αξιολόγηση του Χ. Σαρτζετάκη).

---

27. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 7, ο μη «αντιδεξιός» χώρος του ΠΑΣΟΚ υποδιαιρείται από την αυτόματη ταξινόμηση σε τέσσερις τάξεις και όχι σε τρεις. Όμως, στην τάξη 1 εντάσσονται μόνο οχτώ άτομα –δηλαδή λιγότερο από το 0,5% του δείγματος– τα οποία δήλωσαν μεν πως θα ψηφίσουν ΠΑΣΟΚ, στην ερώτηση για την «πρόθεση ψήφου», αλλά από τις υπόλοιπες απαντήσεις που έδωσαν μπορεί να θεωρηθεί ότι, κατά πάσα πιθανότητα, η σχετική δήλωσή τους ήταν ψευδής. Γι' αυτό και η εν λόγω τάξη δεν συνυπολογίζεται στην ειδική ανάλυση που αφορά τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ. Απλώς παρατίθεται στο Διάγραμμα 7 για να φανεί ότι η αυτόματη ταξινόμηση επιτρέπει και τον έλεγχο της εσωτερικής συνοχής των απαντήσεων που δίνουν οι ερωτώμενοι σε διάφορα σημεία του ερωτηματολογίου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7: *Αυτόματη ταξινόμηση των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ σε έξι τάξεις, με βάση την αξιολόγηση δέκα πολιτικών προσώπων.*

Δείκτες θετικών απαντήσεων
Κ. Καραμανλής 89%
Α. Παπανδρέου 82%
Χ. Σαρτζετάκης 55%
Κ. Μητσοτάκης 22%
Α. Κουτσόγιωργας 21%
Λ. Κύρκος 21%
τέως βασιλιάς 14%
Γ. Ράλλης 9%
Χ. Φλωράκης 4%
Γ. Παπαδόπουλος 1%
(N=95)
3
Δείκτες θετικών απαντήσεων
Α. Παπανδρέου 81%
Γ. Παπαδόπουλος 78%
Χ. Σαρτζετάκης 62%
Κ. Καραμανλής 49%
τέως βασιλιάς 46%
Α. Κουτσόγιωργας 38%
Κ. Μητσοτάκης 24%
Κ. Φλωράκης 24%
Γ. Ράλλης 18%
Λ. Κύρκος 13%
(N=28)
2
Δείκτες θετικών απαντήσεων
τέως βασιλιάς 53%
Κ. Καραμανλής 38%
Κ. Μητσοτάκης 34%
Γ. Ράλλης 33%
Α. Παπανδρέου 13%
Χ. Σαρτζετάκης 13%
Γ. Παπαδόπουλος 9%
Λ. Κύρκος 4%
Χ. Φλωράκης 0%
Α. Κουτσόγιωργας 0%
(N=8)
1

Τη δεύτερη από ποσοτική άποψη μερίδα (βλ. Διάγραμμα 7, τάξη 3), αποτελούν οι οπαδοί του ΠΑΣΟΚ που αξιολογούν εξαιρετικά θετικά τον Κ. Καραμανλή και μάλιστα ελαφρώς θετικότερα απ' ό,τι τον Α. Παπανδρέου, γεγονός που συνδυάζεται και με την αρνητική στάση τους απέναντι στον Α. Κουτσόγιωργα. Αυτή η μερίδα, κρισιμότατη από πολιτική άποψη, αντιστοιχεί περίπου στο 10% της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ — δηλαδή κάτι λιγότερο από το 5% του εκλογικού σώματος. Όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, φαίνεται πως αποτελείται από τους οπαδούς του ΠΑΣΟΚ που ήταν απόλυτα ικανοποιημένοι από την έως τότε «συγκατοίκηση», και οι οποίοι παρέμειναν πιστοί στην κομματική τους τοποθέτηση *παρά τη «ρήξη» της 9ης Μαρτίου*. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκεκριμμένης μερίδας είναι ότι αξιολογεί θετικά μόνο τις δύο κορυφαίες προσωπικότητες της μεταπολιτευτικής πολιτικής ζωής (τον Κ. Καραμανλή και τον Α. Παπανδρέου), αντιμετωπίζει μετριοπαθώς τον Χ. Σαρτζετάκη, και εκφράζεται αρνητικά για όλους τους άλλους πολιτικούς. Οι ψηφοφόροι αυτής της κατηγορίας φαίνεται να εικονογραφούν, με τον πιο ακραίο τρόπο, όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως (βλ. § 2.2 και 2.3) για τα δύο ζεύγη σύστοιχης δημοτικότητας (αφ' ενός Κ. Καραμανλής/Κ. Μητσοτάκης και αφ' ετέρου Α. Παπανδρέου/Α. Κουτσόγιωργας) που βρέθηκαν στο επίκεντρο του εκλογικού ανταγωνισμού της 2ας Ιουνίου 1985: αξιολογούν εξαιρετικά (και σχεδόν εξίσου) θετικά τους Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου, ενώ κρίνουν αρνητικά τους Κ. Μητσοτάκη και Α. Κουτσόγιωργα.

Τέλος, η ανάλυση του μη «αντιδεξιού» ΠΑΣΟΚ κάνει φανερή την ύπαρξη και μιας τρίτης συνιστώσας, πολύ περιορισμένης και οπωσδήποτε περιθωριακής (περίπου 1% έως 1,5% του εκλογικού σώματος), που συνδυάζει την υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ με θετική (ή μετριοπαθή) αξιολόγηση των συμβόλων του αυταρχικού παρελθόντος (βλ. Διάγραμμα 7, τάξη 2).

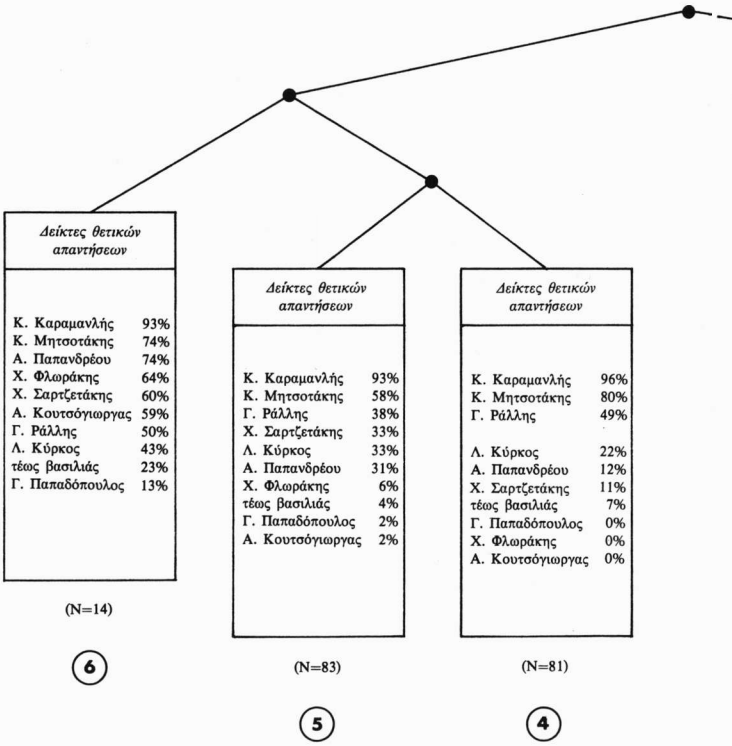
4.5. Το Διάγραμμα 8 συνοψίζει τα αντίστοιχα συμπεράσματα που προκύπτουν από την αυτόματη ταξινόμηση των οπαδών της Ν.Δ. σε έξι επίσης τάξεις. Η πρώτη βασική τομή που αναδεικνύεται εδώ είναι η διαφοροποίηση των οπαδών της Ν.Δ. σε δύο περίπου ισομεγέθη τμήματα, ανάλογα με τη στάση που τηρούν απέναντι στα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος. Η διάκριση αυτή δεν είναι η ίδια με εκείνη που προκύπτει από την αυτόματη ταξινόμηση, όταν αυτή εφαρμόζεται στο σύνολο του δείγματος (βλ. Διάγραμμα 4), και η οποία εμφανίζει ως κύρια διαφοροποίηση των οπαδών της Ν.Δ. την υιοθέτηση ή μη μιας ομοιόμορφης και ισοπεδωτικής «αντιαριστερής» στάσης. Ο συνδυασμός αυτών των δύο διαχωριστικών τομών (αφ' ενός στάση απέναντι στα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος και αφ' ετέρου αντιμετώπιση των αριστερών πολιτικών) είναι ο βασικός μηχανισμός που διαφοροποιεί

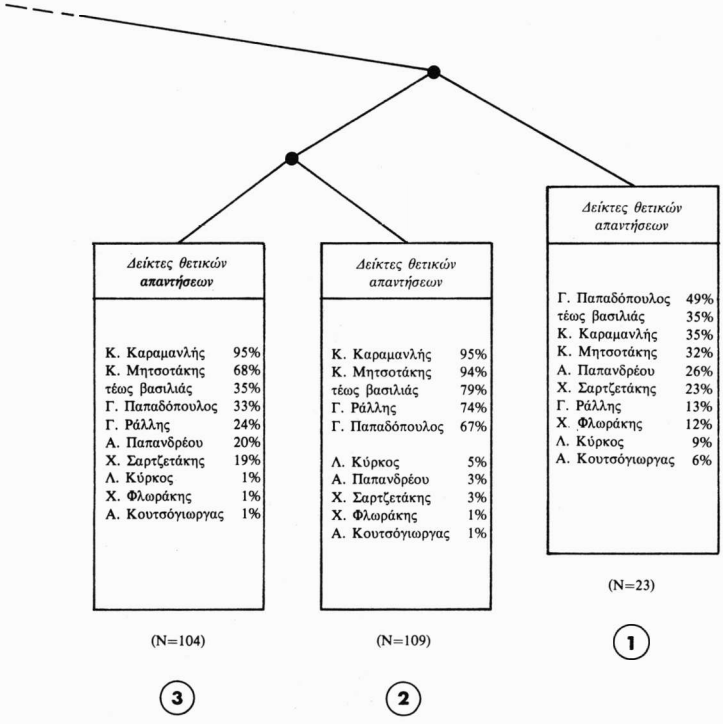
την εκλογική βάση της Ν.Δ. σε επιμέρους ομάδες, όπως θα φανεί στη συνέχεια. Η διακρίνουσα σημασία που έχουν αυτές οι δύο τομές διαφοροποιείται, όμως, ανάλογα με το αν η ανάλυση πραγματοποιείται για το σύνολο του δείγματος ή περιορίζεται μόνο στους οπαδούς της Ν.Δ.

Αν εμβαθυνθεί η ανάλυση και η ταξινόμηση σε επιμέρους ομάδες των οπαδών της Ν.Δ., διακρίνονται τέσσερις βασικές κατηγορίες και δύο μάλλον περιθωριακές ομάδες. Οι οπαδοί της Ν.Δ. που υιοθετούν μια πλήρως απορριπτική στάση απέναντι στα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος, διακρίνονται σε δύο, κυρίως, χωριστές ομάδες: σε όσους, ταυτόχρονα, απορρίπτουν πλήρως και όλους τους αριστερούς πολιτικούς (βλ. Διάγραμμα 8, τάξη 4) και σε όσους διαφοροποιούν τη στάση τους, τουλάχιστον ως προς ορισμένους από αυτούς, όπως ο Α. Παπανδρέου, ο Χ. Σαρτζετάκης και ο Λ. Κύρκος (βλ. Διάγραμμα 8, τάξη 5). Δίπλα στις δύο βασικές κατηγορίες υπάρχει και μια μικρή ομάδα (βλ. Διάγραμμα 8, τάξη 6) που δείχνει να αξιολογεί θετικά όλο το φάσμα των κοινοβουλευτικών πολιτικών (δεξιών και αριστερών), προσφέροντας πάντως την πρώτη θέση, και με σημαντική διαφορά, στον Κ. Καραμανλή.

Από την άλλη πλευρά της πρώτης βασικής τομής τοποθετούνται οι οπαδοί της Ν.Δ. που δεν τηρούν αρνητική στάση απέναντι στα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος και οι οποίοι επίσης διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες: αφ' ενός σε όσους υιοθετούν μάλλον μετριοπαθή στάση απέναντι στο αυταρχικό παρελθόν, η οποία συνδυάζεται, μάλιστα, και με μια όχι τελείως απορριπτική αντιμετώπιση του Α. Παπανδρέου και του Χ. Χαρτζετάκη (βλ. Διάγραμμα 8, τάξη 3)· και αφ' ετέρου σε όσους αξιολογούν θετικά το αυταρχικό παρελθόν και ταυτόχρονα απορρίπτουν πλήρως όλο το φάσμα των αριστερών πολιτικών (βλ. Διάγραμμα 8, τάξη 2). Αυτή η συμπαγής ακροδεξιά μερίδα, που η ύπαρξή της επισημάνθηκε και προηγουμένως (βλ. § 4.3), φαίνεται να αποτελεί περίπου το 1/4 της εκλογικής βάσης της Ν.Δ., δηλαδή περίπου το 10% του εκλογικού σώματος. Δίπλα στις δύο βασικές κατηγορίες εντοπίζεται μια μικρή ομάδα οπαδών της Ν.Δ. (βλ. Διάγραμμα 8, τάξη 1) η οποία συγκεντρώνει περίπου το 2% του εκλογικού σώματος και δείχνει να αξιολογεί αρνητικά (ή το πολύ μετριοπαθώς) όλο το φάσμα των πολιτικών, προσφέροντας πάντως την πρώτη θέση, και με αρκετή διαφορά, στον πρώην δικτάτορα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8: *Αυτόματη ταξινόμηση των ψηφοφόρων της Ν.Δ. σε έξι τάξεις, με βάση την αξιολόγηση δέκα πολιτικών προσώπων.*

Δείκτες θετικών απαντήσεων
Κ. Καραμανλής 95%
Κ. Μητσοτάκης 68%
τέως βασιλιάς 35%
Γ. Παπαδόπουλος 33%
Γ. Ράλλης 24%
Α. Παπανδρέου 20%
Χ. Σαρτζετάκης 19%
Λ. Κύρκος 1%
Χ. Φλωράκης 1%
Α. Κουτσόγιωργας 1%
(N=104)
3
Δείκτες θετικών απαντήσεων
Κ. Καραμανλής 95%
Κ. Μητσοτάκης 94%
τέως βασιλιάς 79%
Γ. Ράλλης 74%
Γ. Παπαδόπουλος 67%
Λ. Κύρκος 5%
Α. Παπανδρέου 3%
Χ. Σαρτζετάκης 3%
Χ. Φλωράκης 1%
Α. Κουτσόγιωργας 1%
(N=109)
2
Δείκτες θετικών απαντήσεων
Γ. Παπαδόπουλος 49%
τέως βασιλιάς 35%
Κ. Καραμανλής 35%
Κ. Μητσοτάκης 32%
Α. Παπανδρέου 26%
Χ. Σαρτζετάκης 23%
Γ. Ράλλης 13%
Χ. Φλωράκης 12%
Λ. Κύρκος 9%
Α. Κουτσόγιωργας 6%
(N=23)
1

5.1. Η ανάλυση της δημοτικότητας των πολιτικών ηγετών, στις παραμονές των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985, προσφέρει ορισμένα χρήσιμα στοιχεία για την κατανόηση μιας ιδιαίτερα κρίσιμης περιόδου της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής ζωής.

Αναδεικνύεται καταρχήν η ύπαρξη ενός διπολικού συστήματος με κύρια σημεία αναφοράς τις δύο σημαντικότερες πολιτικές προσωπικότητες της μεταπολιτευτικής περιόδου – τον Κ. Καραμανλή και τον Α. Παπανδρέου. Ο διπολισμός, που προκύπτει ως άμεση διαπίστωση ακόμη και από μια γενική εξέταση των στατιστικών μεγεθών (βλ. § 2), τεκμηριώνεται με ιδιαίτερη σαφήνεια με την εφαρμογή της μεθόδου της παραγοντικής ανάλυσης (βλ. § 3), η οποία παρέχει συνοπτική εικονογράφηση της σύγκρουσης των «δύο κόσμων».

Επιβεβαιώνεται έτσι ένα βασικό χαρακτηριστικό του ελληνικού συστήματος κομμάτων στη δεκαετία του '80, δηλαδή η συνάρθρωση ενός *τρικομματικού* συστήματος, που διαθέτει βαθύτατες ιστορικές ρίζες, με μια *διπολική* μορφή εκλογικού ανταγωνισμού.[28] Μπορεί μάλιστα να διατυπωθεί η υπόθεση ότι αυτός ο διπολισμός γίνεται εντονότερος όταν το ερώτημα που τίθεται δεν αφορά την επιλογή κομμάτων, αλλά την αξιολόγηση των πολιτικών ηγετών, δηλαδή, σε τελική ανάλυση, την επιλογή του πρωθυπουργού. Σημαντική ένδειξη που ενισχύει την υπόθεση αυτή αποτελεί το γεγονός ότι οι οπαδοί του ΚΚΕ δεν φαίνεται να υιοθετούν έναν ιδιαίτερο, και αποκλειστικά δικό τους, τρόπο αξιολόγησης των πολιτικών ηγετών, ο οποίος να διαφοροποιείται σημαντικά από τη στάση που τηρεί ο υπόλοιπος «αντιδεξιός» χώρος (βλ. § 4.3).

5.2. Η διπολική μορφή του εκλογικού ανταγωνισμού, στη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία του Μαΐου 1985, μπορεί να θεωρηθεί ότι προσωποποιήθηκε κατά τρεις διαφορετικούς τρόπους:

α) Ως αντιπαράθεση Α. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκη – αυτός ήταν άλλωστε και ο τρόπος με τον οποίο, τουλάχιστον εξ αντικειμένου, τέθηκε στο εκλογικό σώμα, στις 2 Ιουνίου 1985, το ερώτημα για την επιλογή πρωθυπουργού.

β) Ως αντιπαράθεση Α. Παπανδρέου και Κ. Καραμανλή – αντιπαράθεση φυσικά λανθάνουσα, η οποία προέκυπτε όμως ως άμεσο επακόλουθο της

28. Πρβλ. G.Th. Mavrogordatos, *Rise of the Greek Sun. The Greek Election of 1981*, Λονδίνο 1983, και του ίδιου «The Emerging Party System», στο *Greece in the 1980S*, R. Clogg (επιμ.), Λονδίνο 1983, σ. 70-91.

«ρήξης» της 9ης Μαρτίου, και διέθετε επίσης βαθύτατες ιστορικές ρίζες.

γ) Ως αντιπαράθεση Α. Κουτσόγιωργα και Κ. Μητσοτάκη – αντιπαράθεση η οποία ήταν και αυτή λανθάνουσα, αλλά, ταυτόχρονα, συμβόλιζε, με τον πιο οξυμένο τρόπο, την πόλωση της συγκεκριμένης πολιτικής συγκυρίας (βλ. § 2.3 και 3.1).

Σχηματοποιώντας στο έπακρο –και διακινδυνεύοντας υποθέσεις που ανάγονται, σε μεγάλο βαθμό, στη σφαίρα της πολιτικής φαντασίας– μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι από τις τρεις αυτές προσωποποιήσεις του πολιτικού ανταγωνισμού, οι δύο λανθάνουσες (Α. Παπανδρέου/Κ. Καραμανλής και Α. Κουτσόγιωργας/Κ. Μητσοτάκης) παρουσιάζονταν ως εξαιρετικά αμφίρροπες και μόνο η τρίτη (Α. Παπανδρέου/Κ. Μητσοτάκης) εμφανιζόταν ευνοϊκή για το ΠΑΣΟΚ. Ήταν όμως η μόνη έκδηλη και, επομένως, ως προς αυτήν δομήθηκε και κρίθηκε ο εκλογικός ανταγωνισμός (βλ. § 2, ιδιαίτερα Διάγραμμα 2, και § 4.3, ιδιαίτερα Διάγραμμα 4).

5.3. Η εικόνα της έντονης πόλωσης που προκύπτει ως κυρίαρχο στοιχείο των εκλογών της 2ας Ιουνίου 1985 είχε συνέπεια την έντονη συσχέτιση των κομματικών επιλογών με τον τρόπο αξιολόγησης των πολιτικών ηγετών. Αυτό όμως δεν αναιρεί την ύπαρξη και άλλων διαχωριστικών τομών, οι οποίες διαφοροποιούνται, σε ορισμένα κρίσιμα σημεία, από τη διάταξη του κομματικού ανταγωνισμού.

Ο επιμερισμός του εκλογικού σώματος –με την εφαρμογή της μεθόδου της Αυτόματης Ταξινόμησης (βλ. § 4)– σε διακριτές και διαφορετικές τάξεις, ανάλογα με τους τρόπους (patterns) που υιοθετούνται για την αξιολόγηση των πολιτικών ηγετών παρουσιάζει κρίσιμες ιδιομορφίες, που η συνεκτίμησή τους είναι απαραίτητη για να ερμηνευτεί η έκβαση του εκλογικού ανταγωνισμού.

Η ανάλυση του επιμερισμού αυτού οδηγεί σε ορισμένα πρώτα βασικά συμπεράσματα:

α) Διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας ευρύτατης «αντιδεξιάς» συσπείρωσης, η οποία, εκτός από τις ιστορικές και παραταξιακές της ρίζες, μπορεί να θεωρηθεί ότι ενισχύθηκε και από τη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία («ρήξη» της 9ης Μαρτίου και γενικευμένη «αντιδεξιά» ρητορική της περιόδου). Η «αντιδεξιά» συσπείρωση δεν κάλυπτε πάντως την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος (αντιστοιχούσε, περίπου στο 45%, βλ. Διάγραμμα 6). Επομένως, δεν αρκούσε για να εξασφαλίσει την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ.

β) Η «αντιδεξιά» συσπείρωση δεν προκάλεσε αντίστοιχη «αντιαριστερή» συσπείρωση στο υπόλοιπο τμήμα του εκλογικού σώματος. Φαίνεται πως ο αδιαφοροποίητα «αντιαριστερός» χώρος δεν ξεπερνούσε το 20% των ψηφοφόρων. Στο πλαίσιό του όμως διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας αξιοσημείωτης

ακροδεξιάς μερίδας, η οποία αξιολογεί σχεδόν εξίσου θετικά όχι μόνο τους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους της Δεξιάς, αλλά και τα σύμβολα του αυταρχικού παρελθόντος.

γ) Παρά τον έντονα πολωμένο χαρακτήρα των εκλογών, σημαντική μερίδα του εκλογικού σώματος (περίπου το 35%) διατήρησε μετριοπαθή στάση, τουλάχιστον ως προς τους ηγέτες των δύο μεγάλων κομμάτων, με παράλληλη θετική αξιολόγηση του Κ. Καραμανλή. Στη μεγάλη του πλειοψηφία ο χώρος αυτός έτεινε βέβαια προς τη Ν.Δ. Και το ΠΑΣΟΚ όμως κατόρθωσε να προσεταιριστεί σημαντικό τμήμα του *παρά τη «ρήξη» της 9ης Μαρτίου*. Έτσι, η νίκη του ΠΑΣΟΚ προέκυψε ως το συνδυασμένο αποτέλεσμα της κυριαρχίας του στον «αντιδεξιό» χώρο και των προσβάσεων που διατήρησε στον καθαυτό χώρο του εκλογικού ανταγωνισμού.